

ERIC J. HOBSBAWM

Revolucija

I

Razmatrajući »živi i zamršeni« predmet istraživanja koji ubrzano raste,¹ tj. revolucije, Zagorin² smatra da postoje tri moguća načina da se taj problem napadne. Praktično sve što znamo o revolucijama rezultat je istraživanja pojedinih revolucija. Oni koji proučavaju razne slučajeve radi usporedbe ili pokušavaju postaviti opću teoriju, koja bi objasnila revoluciju, parazitski su vezani za stručnjake prvog pristupa. Ovo nije pokušaj da se napravi pregled goleme historiografije pojedinih revolucija, koje su potakle ozbiljno historijsko ispitivanje, već da se upozori na tri moguća gledanja na njihov odnos s komparativnim i generalnim istraživanjem.

Kao *prvo*, revolucije o kojima posjedujemo obilnu i vrijednu literaturu jesu one koje suvremenici smatraju golemim i utjecajnim preokretima — »velikim revolucijama«, kao što su, na primjer, francuska, ruska i kineska — kao i one koje se po analogiji s njima klasificiraju u istu kategoriju u vrijeme njihova zbivanja, ili gledajući u prošlost ili u budućnost. Više nam je poznato o antibourbonskim ustancima u Italiji nego o karlističkim ratovima u Španjolskoj.

Kao *drugo*, treba imati na umu da su »velike revolucije« *de facto* postavile kriterije za sve ostale revolucije i njihov utjecaj na historiografiju bio je vrlo dubok. Taj je utjecaj djelovao na buduće revolucionare, kontra-revolucionare i znanstvenike s polja društvenih znanosti, a gledajući unazad i na praktičare i na povjesničare revolucije. Ukratko, te revolucije postale su analitički modeli. Od 1799. pretresale su se revolucije da bi se našle paralele s jakobinizmom, Thermidorom i Bonaparteom,³ a one nakon 1917. godine, da bi se našli primjeri preuzimanja vlasti kao u »Oktobru« te discipliniranih partija boljševičkog tipa itd. Kineska revolucija i neke kolonijalne revolucije usmjerile su pažnju na seljake i na dugotrajni gerilski način preuzimanja vlasti, tj. na probleme koji su imali malu ulogu u analizama prije drugoga svjetskog rata.⁴

Osim toga, modeli za analizu često su potjecali iz samovoljnog izbora revolucija kao dijela intelektualnog svijeta samog analitičara. Kineska revolu-

¹ U katalogu Kongresne biblioteke, pod naslovom »revolucije«, 1950-ih godina postojao je određeni broj jedinica koji se podvostručio između 1960. i 1964. i ponovo podvostručio između 1965. i 1969. U daljnjim bilješkama daje se samo kratka naznaka za odgovarajuću literaturu u popisu na kraju ovog referata.

² Zagorin, 1973, 28–29.

³ Brinton, 1938; Babne, 1967, 74–76; Cordova, 1972, 92.

⁴ Vidi kod Brintona jednu jedinu stranicu posvećenu seljacima, 1965, 59–60.

cionarna tradicija nije igrala nikakvu ulogu u analizama Zapada, iako je Zapad utjecao na Maoa.⁵ Meksička revolucija naprosto je mimoišla svijet. Na teoriju i praksu više su privremeno utjecali manji, ali međunarodno »vidljiviji« kubanski događaji iz 1956–59. U Debrayovoj utjecajnoj knjižici⁶ nema o tome ni spomena.

Kao *treće*, treba uočiti da je postojeća historiografija revolucija vrlo neujednačene kvalitete i kvantitete, tako da temelj za komparaciju i generalizaciju nije postojan. Ideal revolucije, koja je na zadovoljavajući način i pristupačno dokumentirana, revolucija s dugom i zreлом tradicijom istraživanja, dovoljno emancipiranom od suvremenih strasti vlasti i javnog mnjenja da bude slobodna od njihovih pritisaka, nije se mogao često ostvariti. Upravo se zbog toga francuska revolucija i dalje ističe kao model prema kojem (gledajući s historiografskog stajališta) teže sve ostale revolucije. Vrijeme će možda izliječiti tri glavne zapreke koje stoje na putu povjesničarima: javno mnjenje skloni mitovima o događajima koji su oblikovali nacionalni život, autoritet vlade i vladina politika sklona posebnim, ne uvijek nepromijenjenim, objašnjenjima povijesne prošlosti i neobrađiva, ponckad duga vremenska udaljenost između pojave neke revolucije i mogućnosti bestrasne, iako ne i neangažirane historijske analize. S obzirom da su se mnoge revolucije, koje sačinjavaju temelj za suvremenu analizu, dogodile za života mnogih od nas, ovaj posljednji čimbenik se ne bi smio zanemariti.

Ukratko, dalekosežno komparativno istraživanje ne osniva se na znanju koje se doista može uspoređivati, niti na zadovoljavajućim kriterijima mogućnosti uspoređivanja.

Ovaj referat nije pregled rada na tom polju, a još manje bibliografski vodič.⁷ Pregledi teorija društvenih znanosti imaju sklonost da se ponavljaju.⁸ Obuhvatna diskusija o empiričkom radu nemoguća je zato što su revolucije, mogli bismo reći, leće koje usmjeravaju i povećavaju svu povijest, to su mikrokozmi društva i njegovih preobražaja, i zato ni jedno područje ljudskog života ne leži izvan vidokruga povjesničara revolucije. Ovdje ćemo se posebno baviti revolucijama kao događajima u makropovijesnim promjenama, tj. »prijelomnim točkama« u sistemima u kojima napetost neprestano raste, i posljedicama tog posebnog oblika prekida. Nećemo se posebno baviti pobunom i ustankom, a još manje revolucionarnim pokretima kao takvima. Suprotno većini današnjih teoretičara smatram da su pitanja poput »zašto se ljudi bune«⁹ ili »kada i zašto ljudi dižu ustanke«¹⁰ neodgovarajući pristupi revoluciji. Problem »nasilja«, pojam koji je najčešće loše definiran¹¹, izostavljen je kao

⁵ Schram, 1966, 127–128; Schram, 1969; Mao Tse Tung, III, 73–76.

⁶ Debray, 1967.

⁷ Za prikladne, iako ne obuhvatne bibliografije, v. Gurr, 1970; Dunn, 1972; Beyme, izd. 1973; Lenk, 1973.

⁸ Vidi Dabrendorf, 1961; Stone, 1966; Zagorin, 1973.

⁹ Gurr, 1970.

¹⁰ Davies, 1971.

¹¹ Hobsbawm, 1973, pogl. 21; Hobsbawm, 1974, 378–379.

periferan, iako neodvojiv od revolucije.¹² Uzroci (dugotrajni ili kratkotrajni) revolucija koji onedavna zaokupljaju teoretičare i političke praktičare, zainteresirane da predskažu i izbjegnu ili osiguraju revoluciju, daleko su od toga da nestanu iz njihova kruga interesa. Htio bih istaknuti nedovoljno obrađena pitanja iz njihovih zaključaka. U ovom referatu pokušat ću pokupiti neke konce mreže historijskih diskusija, s tim da neću ciljati ni na obuhvatnost ni na ravnotežu. Stanovište referenta trebalo bi se razabrati iz samog teksta ali zbog jasnoće naglasit ću tri točke na samom početku: 1) Historijsko istraživanje revolucija ne može se korisno odvojiti od posebnih povijesnih razdoblja u kojima se revolucije događaju. 2) Ono se nikad ne može potpuno odvojiti od piščevih političkih uvjerenja (uključivši i ovog pisca). 3) Posebno želim odbiti od sebe kao nehistorijsku svaku verziju stava »da se revolucija uvijek može izbjeći ako se stvaralački potencijal političke organizacije može realizirati«.¹³

II

Ne bi imalo mnogo smisla pretresati nadugo i naširoko brojne definicije pojma revolucije koje su predložili znanstvenici s područja društvenih znanosti, iako bi analiza njihovih polaznih pretpostavki — naime društvena ravnoteža kao norma od koje revolucija odstupa,¹⁴ zatim organizacijska pretpostavka da je sakrivena metafora revolucije nešto poput »groznice«¹⁵ itd. — mogla biti korisna. Definicije s područja društvenih znanosti su i nerealne i sklone da pretpostave postojanje univerzalne vrste revolucija (ili jedan jedini idealni tip revolucije) za koju bi tek trebalo utvrditi kriterije članstva. Definicija može biti tako široka da zapravo ne kaže ništa bitno o stvarnim revolucijama. U najboljem slučaju ona iskazuje da povijesne promjene sadrže diskontinuitet kao i kontinuitet, a u najgorem slučaju riječ postaje sinonim za svaku dovoljno očitu promjenu koja se odvija u primjetno bržem tempu od ostalih.¹⁶ S druge strane, svojevoljni izbor primjera iz ukupnosti događaja koje većina od nas smatra »revolucijama« malo koristi povjesničarima, iako može stvoriti iluziju da se revolucionarni fenomeni mogu kvantificirati, uspoređivati i povezivati — i to ne površno nego na »znanstvenoj osnovi«. Pomoću takvog izbora, revolucija se može definirati kao »promjena koju obilježava nasilje kao sredstvo i određeni raspon ciljeva«¹⁷ i kao »temeljna promjena u društvenoj strukturi koja se provodi u kratkom vremenskom

¹² Revolucionarni prijelomi, i ne samo oni, po definiciji su »nasilni« (v. *Baumann*, 1971, 27), ali se mogu svrstati i pod druge analitičke naslove. V. također *Tilly* (tek će izaći): »nasilni događaji su najčešće rutinsko kolektivno djelovanje u kojem druga grupa — pogotovu predstavnici države — intervenira da spriječi prvu grupu«.

¹³ *Johnson*, citira ga *Stone*, 1972, 14.

¹⁴ *Johnson*, 1964, 1968.

¹⁵ *Sorokin*, 1925, III, 403; *Brinton*, 1938; kritizirao *Dahrendorf* 1961; *Eckstein*, 1965; *Wertheim*, 1974; 176–177.

¹⁶ Metaforične i retorične upotrebe ovog termina nisu uzete u obzir.

¹⁷ *Zagorin*, 1973, 121.

razdoblju«. ¹⁸ Ove dvije formule nemaju ništa zajedničko osim riječi »promjena«. Ne ulazeći u njihove dobre strane, propust im je očit. Zagorin nam onemogućava da razlikujemo revoluciju u Meksiku od državnog udara u Čileu 1973. godine, dok nam Galtung ne omogućava da razlikujemo rusku revoluciju i društvene promjene koje su se dogodile na Jamajci kao rezultat ukidanja ropstva. Sve takve uže ili šire definicije pretpostavljaju univerzalnu pojmovnu primjenjivost, i to u kronološkom i geografskom smislu.

Međutim, ovo se nije uvijek priznavalo. Geiss i Tamchina ¹⁹ kao i *de facto* studije, kao što su Moore 1966, ograničavaju taj problem na prijelazno razdoblje usmjereno prema industrijalizaciji, tj. na razdoblje koje pripada povijesti »neuzetlicher Revolutions-Begriff«, ²⁰ osporavajući da su ustanci u Nizozemskoj bili revolucije kao što tvrdi Smit. ²¹ Manje ekstremno stajalište bi barem podijelilo pojavu u dva kronološka odsjeka, na eru »modernih revolucija« koja pripada — možda već završenom ili možda još uvijek nezavršenom — razdoblju »velikih preobražaja«, ²² i na manje dalekosežan oblik socio-političkih promjena koje se javljaju i u ranijim razdobljima. Proširivanje revolucija »koje mijenjaju sustav« predaleko na prošla propadanja, sa sigurnošću se može oboriti, što potvrđuje napuštanje mišljenja da je prijelaz iz starog vijeka u feudalizam bio uvjetovan »revolucijom robova«. Takvo mišljenje ne prihvaćaju ni Marx ni Lenjin. ²³ Međutim, sam termin može još uvijek biti koristan. ²⁴

U jednom i drugom slučaju povjesničari su najradije pribjegavali opisnim ili sintetičkim definicijama, kao što je Griewankov kratak pregled onog što je »revolucija« u stvari danas počela značiti:

»Dosad se izraz 'revolucija' jasno pripisivao samo određenim totalnim povijesnim pojavama koje sadrže tri obilježja. *Kao prvo*, to je proces koji je nasilan i djeluje poput iznenadnog šoka, to je izbijanje novog, ili prevrat, pogotovu što se tiče promjena u državnim i pravnim institucijama. *Kao drugo*, to je društveni sadržaj koji se pojavljuje u kretanjima grupa i masa, i u oblicima njihova otvorenog otpora. *Naposlijetku*, to je intelektualni oblik programatske ideje ili ideologije, koja postavlja pozitivne ciljeve što su usmjereni prema obnavljanju, daljnjem razvoju ili napretku čovječanstva.« ²⁵

Treba uočiti postojanje elemenata masovne mobilizacije, bez koje bi malo koji povjesničar mogao identificirati revoluciju kao takvu. Vrijednost definicije ovog tipa je u tome što je dijagnostička. Ona gleda na revoluciju kao na sindrom, koji se može bolje prepoznati *kombinacijom* »simptoma«

¹⁸ Galtung u Jänicke, 1973, 121.

¹⁹ 1974, 11 i d.

²⁰ Griewank, izd. 1973; Koselleck, 1969.

²¹ Forster i Greene, 1970, pogl. I.

²² Polanyi, 1944.

²³ Za dogmu vidi Kuusinen, izd. 1961, 158; za njeno napuštanje E. M. Staermann u Kossoku, izd. 1971, 19.

²⁴ Heuss, 1973.

²⁵ Griewank, 21–22.

nego pojedinačnim pojavama jednog ili više njih. Korisno je također izdvojiti one revolucije, za obilježja kojih postoji mogućnost da naiđu na znatnu suglasnost, od onih pojava (poput nacističkog razdoblja u Njemačkoj) koje nisu općenito prihvaćene kao takve. S druge strane, analitička vrijednost ovih definicija mala je, a nije ni dovoljna da opiše posebne »moderne« revolucije koje se odvijaju u vrijeme prijelaza u industrijski svijet, a još manje za još određenije faze tih revolucija.

Bez obzira koliko bio ograničen sintetički tip definicije, ona ipak omogućuje da dođe do izražaja ključni dualitet revolucije, kako ga proučavaju historičari, koji se sastoji od dva isprepletana ali u biti vrlo različita tipa pojava. To su nizovi događaja koji se najčešće dovode u vezu s »bunom« i koji mogu prenijeti vlast iz nekog »starog režima« u neki »novi režim«, iako sve revolucije ne postižu takvu promjenu.²⁶ Najčešće se revolucije sastoje iz niza epizoda, koje su poput serije kutija što stanu jedna u drugu, i ti događaji mogu trajati u rasponu koji se mjeri danima (»les trois glorieuses«, »deset dana koji su potresli svijet«), ili mjesecima (»Februar«, »Oktobar«), ili godinama (1789–98), ili decenijama (npr. u Kini 1911–1949). Tamo gdje se revolucionarni proces prekida »restauracijama« ili drugim peripetijama, vremenski raspon može biti čak i duži. Tako može biti ako uzmemo kao granične datume ne sam pad starog režima i prijenos vlasti na pobjednike, nego podesnu točku u »krizi starog režima« koja prethodi njegovu padu, i trenutak u kojem trzavice prijelaznog razdoblja prelaze u povijest unutar novog i relativno stabilnog okvira, tj. kada »revolucija« prelazi u novu »evoluciju«.²⁷ Ovo se obično događa nakon prijenosa vlasti.

Bez obzira na to što ovakve »revolucionarne ere« mogu biti podulje, one se moraju razlikovati od povijesnih makropojava u koje su ugrađene, kao što su promjene prijelaza iz pretkapitalističkih u kapitalistička društva. Revolucije koje zaokupljaju povjesničare leže na križanju ovih dvaju tipova pojava. Ne možemo ih klasificirati kao revolucije ako ne sadrže mogućnost potencijalnog prijenosa vlasti koji se odvija na karakterističan način. S druge strane, kad većina od nas ne bi smatrala da je kontekst povijesne transformacije bitan za samu pojavu, onda ne bi komparativna historija revolucija odbacila iz svog vidokruga većinu članova najveće grupe događaja poznatih pod tim imenom, tj. onih 115 uspješnih revolucija 19. stoljeća u Latinskoj Americi.²⁸ Mnogi politički sistemi periodično izazivaju krize, i to gotovo redovito među vladajućom elitom, zbog nedostatka potpunog mehanizma za prijenos službenog položaja, koji svaku priliku, kad nasljeđuje žena ili maloljetnik, u nekim nasljednim monarhijama ili i neki ekvadorski predsjednik, gotovo automatski pretvara u povod za sukob. Povjesničari revolucije zanemaruju takve slučajeve, ako oni vode samo dramatičnim epizodama u nacionalnoj povijesti događaja,

²⁶ Ne postoji jasna granica između uspješnih revolucija i onih situacija u kojima je vlast u ozbiljnoj opasnosti, ali usprkos svemu uspije preživjeti. Međutim, ovo stvara probleme samo za one koji žele napraviti popis revolucija, najčešće u svrhu uglavnom površne statističke analize (Vidi *Calvert*, 1970; *Feierabend*, 1966; *Gurr* u *Grahamu* i *Gurru*, 1969).

²⁷ Vidi *Clineov* naslov, 1962.

²⁸ *Liewen*, 1961, 21. Postoje i druge procjene.

kao u 16. stoljeću u Engleskoj. To nije tako kada oni djeluju kao okidač za dalekosežnije promjene kao u 16. stoljeću u Škotskoj.

Ako izostavimo kontekst povijesne transformacije, može nam se dogoditi da ostanemo na analizama koje se baziraju na statičkim dihotomijama kao što su »unutrašnji mir / unutrašnji rat«²⁹, »nasilje / nenasilje«,³⁰ ili još općenitije »društvena disfunkcija«, koje ne objašnjavaju zašto su se promijenili stavovi starih režima prema revoluciji nakon 1789. godine³¹, ni razliku između revolucija iz 1917. i ubojstva cara Pavla I 1801. godine. S toga nam se može dogoditi da zapravo ne analiziramo revolucije, već neku ograničenu pojavu koja se obično povezuje s revolucijom kao što je, npr., »ustanak«.

Uz to, bez obzira kako definiramo makropojavu povijesne transformacije, ona se, osim u vrlo općenitom smislu, ne može poistovjetiti s mikropojavom neke stvarne revolucije niti je podrazumijeva. Po Marxu, koji je dao najjasnije smjernice za ovakvo gledanje, možemo makropojavu nazvati »epohom društvene revolucije«.³² Marxova analiza takvog razdoblja, »kada se proizvodne snage društva sukobljavaju sa postojećim proizvodnim odnosima«, može se primijeniti na široki raspon područja, iako se maksimalno područje uključeno u neki sistem proizvodnje (tj. u kapitalizmu kapitalistička »svjetska ekonomija«) lakše definira nego manje jedinice takvih epoha.³³ Prihvatiti takav tip analize znači priznati da su u određenim razdobljima neizbježne drastične povijesne promjene i da zbog toga povijesne snage, koje su izvan kontrole volje, moraju »razderati na komadiće« stare sisteme i režime, i to na ovaj ili onaj način. To gledanje nije samo svojstveno marksistima, već je bilo osnova i većine konzervativnih shvaćanja uključujući i kontrarevolucionarnost, od francuske revolucije pa sve do mnogo toga od onog što potpada pod naslov »teorija modernizacije«.³⁴

Međutim, društvena revolucija u ovom smislu, i *a fortiori* bilo koji oblik buntovničkog preuzimanja vlasti, samo je jedan od nekoliko mogućih oblika koje takve promjene mogu imati, iako se može zaključiti da su od 1789. druge odluke bile, općenito gledajući, sekundarne revoluciji, barem utoliko što su trebale već prije postojeće modele revolucionarnog pre-

²⁹ Ekstein, 1965.

³⁰ Zagorin, 1973.

³¹ Sorel, I, 53/543 i d.

³² Marx, 1859.

³³ Galtung (*Jänicke*, izd., 121–122) je u pravu kada tvrdi da vjerovanje u »društvo« (najčešće u značenju nacije-države), kao osnovne jedinice za revoluciju, počiva na dualističkoj pretpostavci da je društvo u unutrašnjosti homogeno i da promjene strukture i obrana i održavanje novog sistema zahtijevaju preuzimanje vlasti unutar onog što *de facto* predstavlja jedinicu političkog odlučivanja. On je također u pravu kada kaže da u krajnjoj liniji što god sačinjava »svijet« uvijek predstavlja okvir unutar kojeg se revolucija kao pojava mora analizirati. Međutim, gotovo sigurno nije u pravu kada potiče da postoji donja granica za jedinicu moguće revolucije, manja od »bilo kakve grupe od dva«.

³⁴ Za kontrarevoluciju, kao nadomjestak za pravu revoluciju, v. *Griewank*, X (Meyer, 1971) ne naglašava dovoljno onaj oblik kontrarevolucije u vezi s dijalektičkim odnosom revolucionarne analize karijere i djela Cuocoa (*Cuoco*, 1929) i Gramscijeva shvaćanja u analizi »pasivne revolucije« (*Gramsci*, 1971, 53, 106 i d.). Za podrobnije obrazloženje kontrarevolucije u okvirima »modernizacije«, v. *Huntington*, 1968.

obražaja,³⁵ ili se radilo o pokušajima da se zaobiđu neke revolucionarne posljedice tako da se potrebne promjene postignu drukčije.

Iako obje tvrdnje mogu naići na jak osjećaj otpora, ne može postojati ozbiljna rasprava o tome jesu li neke funkcionalne revolucionarne promjene bile neizbježne, jesu li se mogle izbjeći neke prave revolucije zato što su neke izbjegnute u vremenskom razdoblju od 16. stoljeća dalje.³⁶ Treba uočiti da je Marx bio spreman da utvrdi fundamentalne promjene koje su se *morale* zbiti (npr. »eksproprijacija eksproprijatora«) na temelju svoje opće analize kapitalističkog razvitka (vjerovao je u neizbježnost silovitih revolucija). Ipak je predvidio mogućnost mirnih promjena u nekim zemljama³⁷ na temelju konkretne političke analize više nego zaključkom iz postojanja »epoha društvene revolucije«. Pitanje, jesu li neke vrste odnosa vlasništva i vladajućih grupa s tim u vezi predodređene da nestanu, sasvim je drugačije od pitanja jesu li, npr., vladajuće klase voljne braniti se od propasti ili jesu li uopće sposobne da to urade. To dvoje ne bi se smjelo brkati.

Pomanjkanje prostora ne dozvoljava duže razmatranje ovog problema. Međutim, mogu se dodati tri primjedbe: 1) »Epohe društvene revolucije«, bez određenog broja postojećih i ključnih revolucija, teško je teoretski zamisliti. To je također uvelike neprihvatljivo u svjetlu povijesnih događaja od 1776. god. dalje. 2) Čak i alternative ili nadomjesci za revolucije u tim periodama imaju za cilj — kako kaže Tocqueville³⁸ — »transformaciju«, a ne puku »modifikaciju« društva. To podrazumijeva žestoke i radikalne promjene, koje su se barem od 1776. god. odvijale u općem okviru revolucija i ponekad, kao u Njemačkoj, u djelomičnim kombinacijama s njima.³⁹ 3) Različiti putovi da se ostvare takve transformacije, revolucionarne ili druge, stvaraju vrlo različite socio-ekonomske i političke posljedice, i te moguće varijante postale su predmet historijske analize.⁴⁰ Ali o njima ovdje neće biti govora.

III

Nezavisno od njihovih općih karakteristika, kao pojava povijesnih prijeloma, revolucije su također epizode u kojima grupe ljudi slijede određene ciljeve, bez obzira na uzroke i motive koji ih potiču da djeluju ili na neizbježne razlike između njihovih stremljenja i rezultata njihova djelovanja. Oni pripadaju području politike kao i onim područjima u kojima su političke odluke nevažne. Element potpuno svjesnog djelovanja i odlučivanja ne može se izostaviti iz historijske analize, iako su i stratezi

³⁵ Moore, 414.

³⁶ Moore, 1966.

³⁷ Marek, 1966, 125 i d.

³⁸ Tocqueville, 1861, I, 423.

³⁹ Njemačka (ili obje Njemačke) primjer su preobražaja postignutih nizom često katastrofalnih zbivanja — dobivenih i izgubljenih ratova — revolucija 1848–49. i 1918–19. godine, nacističkog razdoblja itd.

⁴⁰ Moore, 1966.

revolucija, a naročito stratezi kontrarevolucija (možda zato što posjeduju više vlasti), skloni precjenjivanju te pojave.⁴¹ Kako su događaji pokazali, uspješno kontroliranje revolucionarne pobune u Dominikanskoj Republici 1965. godine nije dalo nikakve dokaze u prilog mogućnosti takve kontrole u Vijetnamu. To također vrijedi za ulogu pojedinaca. Činjenica da se Lenjin ne može jednostavno izbrisati iz scenarija 1917. godine nekom redukcijom hipotezom ili bilo kako drukčije, ne bi smjela podupirati sad već prihvaćena pretjerivanja da je on lično odgovoran za oktobarsku revoluciju.⁴² Povijest se stvara ljudskim djelovanjem, svjesnim odlukama koje su i te kako važne. A upravo je Lenjin, najveći od svih stratega revolucije, bio duboko svjestan da se planirano revolucionarno djelovanje odvija unutar sila koje se ne mogu kontrolirati.

Stvarna situacija može biti tako strukturirana da ostavlja mali izbor, osim da se izabere »dobro« ili »loše«, a ponekad nam ni to ne preostaje. Osim toga, revolucije su same po sebi, u neku ruku, »prirodne pojave«, ako ništa drugo onda zbog toga što se za vrijeme njihova trajanja mobiliziraju mase, a institucije, ustaljena pravila i političke snage lome se i bivaju prevladane. To samo po sebi očito ograničava ono što se može dogoditi. Tu nemogućnost kontroliranja revolucije priznali su već 1789. godine, štoviše i njeni protivnici, koji su to čak upotrebljavali kao glavni argument protiv nje,⁴³ ali također i jakobinci poput Georgea Forstera.⁴⁴ Zbog toga su se tokovi »velikih revolucija« malokad mogli predskazati s većim uspjehom, osim u nekom ograničenijem smislu.

Iz toga slijedi da teorije koje previše naglašavaju voluntaristički ili subjektivni element u revolucijama treba promatrati s oprezom. Dozvolite mi jednu usporedbu: očita važnost glumaca u predstavi (pojedinačno ili kolektivno) ne podrazumijeva da su oni ujedno i pisci djela, producenti i koreografi. Sa stanovišta povjesničara organizirane snage revolucionara i njihova strategija očito su sekundarne po važnosti, osim u iznimnim slučajevima, koji se većinom pojavljuju *nakon* što je revolucija pretvorila revolucionare u članove vlade. Čak tamo gdje postoje važni organizirani revolucionarni pokreti (što nije slučaj s počecima nekih bitnijih revolucija kao što su francuska ili meksička), njihov kapacitet, kako sam Lenjin kaže, malokad je dovoljan da odredi tok događaja, već su njihova ostvarenja u tom što jednu promjenjivu situaciju mogu okrenuti u svoju korist. Pokušaji da se unaprijed isplaniraju počeci revolucija odozdo, gotovo su u svim slučajevima propali.⁴⁵

Slično je s proučavanjem tzv. »revolucionarnih stanovništava«⁴⁶ — izuzevak će biti spomenut kasnije — koja imaju u principu još ograničeniju

⁴¹ »Smatra se da su načela djelotvorne organizacije važnija od privlačnosti komunističke ideologije ili frustracije uzrokovane društvenim i ekonomskim prilikama« (Millikan u Pikeu, 1966). Ekstremni je primjer takve manipulativne literature, inspirirane vijetnamskim ratom, i Leites i Wolf, 1970.

⁴² W. Pietsch (1969) — vidi i T. Rigby (1974) — pokazao je manjkavost stanovišta koje se temelji na prekomjernoj preokupiranosti diskusijama u Boljševičkoj partiji.

⁴³ Vidi: Burke, 1790; Lacqueur u IESS 1968, 13, 505.

⁴⁴ Citira ga Griewank, 196 i d.

⁴⁵ Za dobru obradu ovog problema vidi J. W. Lewis, izd. 1974 — Uvod.

⁴⁶ Zagorin, 35.

važnost nego što žele priznati oni koji »sve više traže relevantne uvjete revolucije među onim stvarima koje su u vezi i koje daju podsticaj akterima«. ⁴⁷ Time se ne poriče važnost takvog istraživanja, iako pristupi, koji žele utvrditi specifično »revolucionarno ponašanje« ili »revolucionarnu ličnost«, pobuđuju mali historijski interes, čak i kada se polazi od nekoć vrlo raširene pretpostavke u literaturi da su revolucije po definiciji odstupanja od normi ličnosti i ponašanja. ⁴⁸ Kao što vojske i ratovi stvaraju prepoznatljive uzorke ponašanja, tako i revolucionarni pokreti i revolucije nastoje regrutirati one kojima se obraćaju. Međutim, kao i u ratovima, u kojima se bore plaćenici, tako i u revolucijama posebno ponašanje nije samo ograničeno na određene grupe pojedinaca. Stvarno masovno sudjelovanje u takvim razdobljima teško je proučavati, ⁴⁹ ali Lenjin je nesumnjivo bio u pravu kada je utvrdio da je golema eksplozija javnog djelovanja među masama obilježje revolucionarnih situacija. U takvim razdobljima ljudi, koji inače nisu revolucionarno nastrojeni, postaju takvi. Kriterij po kojem bi se mogli otkrivati potencijalni »smutljivci« u njemačkoj ili ruskoj mornarici 1914. god. postaju nevažni kad se riječi »mornar« i »revolucionar« u Kronstadtu ili Kielu izjednačuju po značenju. ⁵⁰ Takvi argumenti mogu se primijeniti i na veće društvene skupine, iako je očito da na regrutaciju i sudjelovanje u političkim pokretima, kao i na davanje podrške za vrijeme izbora, presudno utječe klasna pripadnost ili pripadnost drugim društvenim grupama. ⁵¹ Riječ je više o pretpostavci, koja se ne odnosi samo na ljevicu, da se političko ponašanje bilo koje klase ili grupe — koje joj nalaže njen karakter i mjesto u društvu — može svrstati negdje na ljestvici koja ide od »dosljedne revolucionarnosti« do »potpune konzervativnosti«. Seljake su svrstali u drugu kategoriju konzervativci 19. stoljeća, a u prvoj su sve češće od 1945. godine. ⁵² Radnicima je prvu ulogu dodijelio klasični marksizam, a drugu njegovi kritičari. ⁵³ Činjenica da je svrstavanje raznih grupa na tim ljestvicama nestabilno i promjenjivo, morala bi analitičaru biti znak da stane. Zapravo, postupci takve vrste zamjenjuju određene probleme revolucije makrodruštvenom analizom, prenaplašavaju *strukturu* i potcjenjuju *situaciju*. Opće je pitanje kakav se tip socijalno-ekonomskog poretka želi, i može li se on uskladiti i u krajnjoj liniji odgovarati interesima određene

⁴⁷ Schwartz u Daviesu, 1971, 32.

⁴⁸ To je s pravom kritizirao C. Johnson, 1968, 75 i d.

⁴⁹ Istraživanja s težištem više na slojevima aktivista (npr. Soboul, 1969), na institucijama (Anweijer, 1958), ili na eksploziji djelatnosti (Rudé, 1959, 1964; Lefebvre, 1932/1973) nisu dovoljna. Nesudjelovanje seljaka (vidi Landsberger, izd. 1974, 59), fluktuacija i promjene u postrojavanju (kao što je primijetio Jean Meyer 1974, u 1920-im godinama kod ex-zapatista) ne mogu se jasno obrazložiti čak ni u izvršnim monografijama. (Vidi Womack, 1968.) Za pristupe koji bi mogli biti korisni v., npr., Ferro, 1967; Hufton 1971; Rougerie, 1971; Malefakis, 1970; Shorter i Tilly, 1974; Michelle Perrot, 1974. Prijedlog R. Cobba da se »popularni militantizam ne bi smio definirati samo u njegovim pozitivnim oblicima« (Cobb, 1970, 104), kao ni Lenjinova aluzija na ljude »koji glasaju svojim nogama«, nipošto se ne bi smjeli zanemariti.

⁵⁰ Trotsky, 1936, 440 i d.; Carsten, 1972, 33.

⁵¹ S. M. Lipset, 1960, za pregled podataka.

⁵² Vidi članak »Bauerngut« u Handwörterbuch, 1899; Wolf, 1969.

⁵³ Vidi Landsberger u Lipset i Solari, 1967; Jean A. Meyer, 1970.

društvene grupe. To je pitanje identično s pitanjem kako će se takva grupa ponašati u određenoj povijesnoj situaciji, ili kakav će biti subjektivni stav koji će u njoj prevladati. Skupine studenata, čiji bi se sastav mogao društveno uspoređivati, nedavno su promijenile političke stavove u mnogim zapadnoevropskim zemljama, ili su sudjelovale u različitim stupnjevima u političkim pobunama, npr. u Rusiji 1905. i 1917. godine.⁵⁴ Isti razlozi mogu u jednom času potaknuti kvalificirane metalurške radnike da budu umjereni, a u drugom da podupiru revolucionarnu ljevicu.⁵⁵ Posljedica nepromijenjenog ponašanja grupe preobražava se unutar konteksta određene situacije. Obične pobune protiv rasta cijena, koje za većinu sudionika ne znače namjerno ni izravno suprotstavljanje postojećem poretku,⁵⁶ mogu postati polazna točka revolucije ako se događaju 1917. godine. Između strukture i situacije postoji interakcija koja određuje granice odluka i djelovanja; ali ono što određuje mogućnost djelovanja u prvom je redu situacija. U tom trenutku analiza snaga sposobnih da mobiliziraju, organiziraju i potaknu na djelovanje grupe ljudi na politički odlučujućoj razini, postaje bitna, iako se ne smije izolirati⁵⁷, kao što se često čini u proučavanju najopasnijeg oruđa društvenog organiziranja, revolucionarne »avangardne partije«. Ali čak ako — kao što se ponekad događa poslije, npr., dugotrajnog gerilskog rata — postoje nacionalne revolucionarne snage kojima se može rukovoditi, situacija će ipak biti ta koja će (kao u Evropi 1943—45. godine) odrediti što one mogu učiniti ili odlučiti.

IV

Iz razumljivih razloga, istraživači prošle generacije, koji su pristupali revoluciji s komparativnog stajališta, koncentrirali su svoju pažnju pretežno na uzroke i prilike koje su odredile izbijanje neke revolucije i njen uspjeh. Toj obimnoj literaturi malo se može dodati, osim skepticizma. Vrijednost je generalizacije u problemima koji su iza nje i u mogućnosti njihova rasvjetljavanja u konkretnim slučajevima, ovom prilikom — revolucije. One generalizacije koje se oslanjaju na pretpostavku da je revolucija u prvom redu (nepoželjan) oblik *nestalnosti* ili *građanskog razdora*⁵⁸ mogu samo otkriti uvjete mogućih sukoba. Teoretičari koji se isključivo bave *predskazivanjem* pobuna — i neka mi Davies 1962. tu oprostiti, ali Lenjinu to nije bilo glavno⁵⁹ — vjerojatno će se usredotočiti na uzroke i izgubiti interes za to kad su se revolucije uistinu dogodile ili kad su bile izbjegnute. U isto vrijeme stupanj apstrakcije može biti pretje-

⁵⁴ *Trotsky*, 1973, 85, 101 i d., 269; *Trotsky*, 1936, 1040.

⁵⁵ *Hinton*, 1973.

⁵⁶ *Thompson*, 1970.

⁵⁷ *J. W. Lewis*, izd. 1974, 14.

⁵⁸ Npr. *Feierabend*, 1966; *Gurr* u *Graham* i *Gurr*, 1969.

⁵⁹ Vidi *Davies*, 1971, 9.

ran, kao u razmatranjima o »relativnoj nestašici« ili »J-krivuljama«⁶⁰, tj. o problemima koji sami po sebi ne govore ništa o tome što bi moglo uzrokovati »nestašicu«, ili bitno različite reakcije različitih grupa (npr. radnika, srednjih slojeva) u određenim povijesnim prilikama, ili ukazati na različite posljedice njihovih reakcija (npr. prema fašizmu ili komunizmu između 1920-ih i 1930-ih godina). Generalizacije koje svoje korijene vuku iz objektivne povijesne stvarnosti, pa čak i one vrlo raširene, kao što je dihotomija grad/selo, vjerojatno će manje nastradati od tih štetnih utjecaja, i zbog toga su marksistički pristupi vrlo korisni.⁶¹

Analiza je redovito pokušavala razlikovati »preduvjete« od dugotrajnih dubinskih uzroka, koji omogućavaju pojavu (ili uspjeh) revolucije,⁶² i »ubrzoavatelja« ili »izravnih događajnih faktora [...] koji potiču izbijanje«,⁶³ a ponekad se na njih gleda kao na nužne uvjete.⁶⁴ Iako je to razlikovanje korisno, ono ima tri nedostatka: 1) Teži pretpostavci da nijedna revolucija nije u krajnjoj liniji neizbježna. Kad bi uistinu tako bilo, problem bi zapaljene šibice bačene u gomilu eksploziva bio od drugostepene važnosti. 2) U praksi često ne postoji jasna razlika između »preduvjeta« i »ubrzoavatelja« zato što nagomilana napetost unutar sistema⁶⁵ može zapravo proizvesti ili olakšati stvaranje nekih ubrzoavatelja, kao što su ekonomske krize i ratovi, i pojačati neke politički osjetljive situacije u starom poretku, kao što su financijske krize. 3) Pokušava konstruirati modele automatski nastale generacije revolucije, prema Labrousseovom i drugim shvaćanjima⁶⁶, ali ne vidi bitno preplitanje navedenih strukturalno-konjunkturalnih i situacijskih faktora. Iako se ova distinkcija već upotrebljava s odličnim rezultatima⁶⁷, ipak moramo biti na oprezu da ne postanemo njene žrtve.

U skeptičkom svjetlu ukratko ćemo raspraviti dva aspekta ovog uvodnog izlaganja o revoluciji: »povijesne krize« i »revolucionarne situacije«.

Zapravo već od Burckhardta (1929), povjesničari su svjesni postojanja »povijesnih kriza«⁶⁸, pojma koji je odnedavna privukao i pažnju političkih znanstvenika⁶⁹, iako se oni više usredotočuju na »akutne situacije odluke«, a manje na »dugotrajne smetnje sistemu«.⁷⁰ Postoji mogućnost da ovaj problem ponovo privuče i pažnju ekonomista. Termin »kriza starog poretka«, koji se daje duljem ili kraćem vremenskom razdoblju što prethodi revoluciji i stvara je, poznat je u Francuskoj.⁷¹ Širi pojam nekog

⁶⁰ Davies, 1962, 1969; Stone, 1966; Gurr, 1970.

⁶¹ Vidi upotrebu Gramscia, 1949, kod Tillya, 1974.

⁶² Forster i Greene, 13–17.

⁶³ Stone, 1966.

⁶⁴ Johnson, 1964.

⁶⁵ Dahrendorfova »analogija s parnim kotlom« koju on s pravom smatra boljom od Brintonove »groznice« (vidi Dahrendorf, 1961).

⁶⁶ Labrousse, 1948.

⁶⁷ Npr. Stone, 1972.

⁶⁸ R. Starn, 1971.

⁶⁹ IESS, 3, 510 i d. Jänicke, izd. 1973, i tamo navedena literatura.

⁷⁰ Jänicke, 10–23.

⁷¹ Mathiez, 1921, I, pogl. 1.

sistema ili »svijeta« čiji se krize i revolucije moraju analizirati, kao cjelina općenito se upotrebljava.⁷² Pojam »opće krize« — epoha prestrukturiranja u razvoju nekog sistema — vjerojatno je ušao u historiografiju putem marksizma i depresije između dva rata, koja je možda radom Abela (1935) dovela do diskusija koje bismo mogli nazvati diskusijama o »općoj krizi feudalizma«.⁷³ Ubrzo nakon toga uslijedile su rasprave o sponama koje vežu takvu krizu poretka i pobunu.⁷⁴ Dakako da je pojava »suvremenih revolucija«⁷⁵ pomogla stimulirati rasprave o pojmu »opće krize« 17. stoljeća. Takve se krize mogu poistovjetiti s Marxovim »epohama društvene revolucije«, iako je ovaj pojam vrlo općenit, pa se i suvremeni prijelomi mogu analizirati u tom smislu.

Proučavanje suvremenih prijeloma možda se previše usmjerilo prema komparativnoj analizi pojedinačnih slučajeva,⁷⁶ što pretpostavlja mogućnost uspoređivanja raznih slučajeva i zato traži analogije. Međutim, mogućnost uspoređivanja engleske revolucije, fronde i katalonsko-portugalsko-napuljskih pobuna 1640-ih godina nije u nekoj pretpostavljenoj sličnosti tih područja, kao društava ili političkih struktura, i zbog toga ne smijemo biti iznenađeni »naoko potpuno odvojenim i specifičnim obilježjima [...] događaja koji se razmatraju«.⁷⁷ Mogućnost uspoređivanja leži u pripadnosti jednom sistemu, u ranjivosti prema nekim faktorima koji smetaju jedinicama tog sistema, ili prema posljedicama neke opće »protivvrjednosti« unutar sistema, od kojih mnogi sastavni dijelovi mogu imati različite strukture, funkcije i povijesti. Ne postoji neki *apriorni* razlog da se traži »buržoaska revolucija« u Francuskoj ili u Napulju 1640-ih godina, iako vjerujemo da se takva revolucija zbila u Engleskoj. Slično tome, ne postoji razlog za pretpostavku da su brojne zemlje, izbačene u političku nezavisnost propašću evropskog kolonijalnog sistema, nužno bile slične u bilo kojem drugom pogledu osim ovisnosti o metropolama.

Postoji mogućnost da pripadnost zajedničkom sistemu proizvede određene tipove komponenata sa sličnom strukturom (npr. industrijalizirane kapitalističke privrede), iako uvijek s bitnim varijacijama a bez ijednog standardnog tipa. Zajednički sistemi mogu izazvati slične uzroke nemira, zajedničku osjetljivost na njih i interkomunikaciju iz koje mogu proizaći sličnosti u nadgradnji. Takva je, npr., opća prevlast ideoloških i programatskih »modela« u nekom određenom vremenu (prosvjetiteljstvo, liberalizam, marksizam, reprezentativna demokracija, nacionalizam itd.), zatim »efekt demonstracije« posebno upečatljivih revolucija koje se mogu naširoko oponašati, kao, npr., francuska i ruska revolucija. Ako se takve revolucije pojave u povoljnom trenutku, mogu se proširiti vrlo brzo preko velikih područja (kao iz Pariza 1848) ili mogu stimulirati udaljene bune

⁷² Godechot i Palmer, 1955; Palmer, 1959–1964; Aston, izd. 1965.

⁷³ IX međunarodni kongres povjesničara, I, 224 i d.; X međunarodni kongres povjesničara, VI, 950; Genicot u Cambridge Economic History I.

⁷⁴ Graus, 1955, 565–570.

⁷⁵ Merriman, 1938.

⁷⁶ P. Robertson, 1960; Carsten, 1972; Forster i Greene, 1970.

⁷⁷ Forster i Greene, 2.

difuzijom sredstava za širenje vijesti.⁷⁸ Komunikacija povezuje i najnevjerojatnije suvremenike.⁷⁹

Širenje zajedničkih uzoraka ideologijom, tržištem ili golom moći prema tome je karakteristično za određeni sistem, a tamo gdje ne postoji, puka osjetljivost prema zajedničkim smetnjama nije dovoljna da ih stvori: Kina je u ovom stoljeću dio globalnog sistema — usprkos suprotnoj tvrdnji⁸⁰ — da nije bilo tako u 17. stoljeću. »Modernisti« i »marksisti« mogu na različite načine raspravljati o tome da je razvoj svih sastavnih dijelova sistema, koji su očigledno nejednaki, predodređen da se kreće prema jedinstvenom tipu cilja, ili da nastavi samo u jednom pravcu. Povjesničari nemaju potrebu da raspravljaju o zaslugama tih argumenata. Bez obzira bili oni istiniti ili ne, stvarne su strukturalne, povijesne i druge razlike među komponentama sistema (nazovimo ih »zemljama« ili grupama zemalja) do ovog trenutka bile presudne.

Usprkos tome, pojam »opće krize« koristan je kao podsjetnik na to da se određene revolucije ili drugi prekidi odvijaju unutar sistema, koji prolazi kroz razdoblja sloma i restrukturiranja, i u isto vrijeme služi kao korektiv tendenciji da se generalizira o revolucijama u apstraktnom smislu, svodeći analize postojećih revolucija na proučavanje skupa pojedinačnih slučajeva. To također potvrđuje sumnju u mogućnosti razlikovanja »preduvjeta« i »ubrjavatelja« ili »okidača«. Dugotrajna opća kriza kroz koju prolazi svjetski sistem od ranih 1900-ih godina⁸¹ sadrži tri razdoblja potresa u cijelom sistemu, koji su zapravo bili pokretači suvremenih revolucionarnih ili drugih lomova: dva svjetska rata i gospodarska kriza 1929–33. godine. Ipak je mehanizam okidača sigurno bio rezultat »proturječja« u cijelom sistemu, i to u vezi s ekonomskim krizama i svjetskim ratovima, o čemu bi se još dalo diskutirati. Štoviše, za vrijeme tog razdoblja suvremeni lomovi su se također događali bez očitih višestrukih okidača i kao pojedinačni elementi lančane reakcije: slom 1905. i 1911. »tradicionalnih« polukolonijalnih carstava Perzije, Otomanskog Carstva, Kine, Rusije, barem onoliko koliko Rusija pripada toj kategoriji. Ovamo bi se mogla ubrojiti i meksička revolucija 1911. godine, na koju su utjecale napetosti nastale uslijed globalne kapitalističke ekspanzije. Ovu podudarnost i njene posljedice zapazio je već Lenjin 1908. godine.⁸²

Korisna povijesna analiza ove »epohe društvenih revolucija« bila je na nemarksističkoj strani zakočena propustom da se to shvati kao kriza čitavog sistema, ili zbog tendencije da se njeni razni prijelomi vide kao slučajnosti u dosta pojednostavnjenom i jednosmjernom procesu »moderni-

⁷⁸ *Diaz del Moral*, 1929/1967, 277 za poticaje ruske revolucije u Andaluziji.

⁷⁹ Irska revolucija, kao model koji je služio burmanskim revolucionarima 1930–31, *J. Badgley* u *J. W. Lewisu*, 1974, 152, i kao model za britansku pomoć pokretima otpora drugim zemljama Evrope u drugom svjetskom ratu, *M. R. D. Foot* u *Elliot-Bateman*, 1974, 185; misao francuske ljevice kao model za Novu Granadu vidi *Urrutia*, 1969, 17 i d.

⁸⁰ *Adshead*, 1970.

⁸¹ Ako izostavimo veće prijelome, malo ima smisla da se vraćamo u 1870-e godine, iako bismo mogli braniti takav stav zbog sloma liberalne tržišne privrede i njoj odgovarajuće »civilizacije kapitalizma«. (Vidi *Lichtheim*, 1972, 29–30; *Polanyi*, 1944, 207–208.)

⁸² *Lenjin*, 4, 297.

zacije»,⁸³ koja vjerojatno vodi k jednom jedinom uzorku »zrelosti« što bi zaštićivala od mogućih revolucija.⁸⁴ Na marksističkoj strani uočeno je postojanje razdoblja općih kriza, i od Lenjina⁸⁵ ono sačinjava temelj globalne strategije i očekivanja »svjetske revolucije«. Iako to nije nikad impliciralo ni jedan slučaj prevrata⁸⁶, povijesno iskustvo dramatičnih nagomilavanja suvremenih prijeloma davalo je u raznim trenucima od početka 19. stoljeća podstreka ekstremnijim nadama i strahovanjima.⁸⁷ S druge strane, vjerovanje da takva transformacija mora u neku ruku biti jednosmjerna prema »socijalizmu«, često se, do nedavno, definirala na poseban način, a prevelika preokupacija revolucionarna strateškim proračunima i njihov urođeni optimizam doveo je do toga da je većina marksističkih analiza iz tog razdoblja više nego manjkava. Stoga, iako postoje korisne zbirke ispitivanja pojedinačnih slučajeva revolucija 20. stoljeća,⁸⁸ i zbirke studija o drugim lomovima kao što je fašizam,⁸⁹ opsežna analitička studija cijelog ovog razdoblja krizâ, sa svim prijelomima, bila bi vrlo korisna povjesničarima revolucije ali je to možda još uvijek neostvarivo. »Revolucionarna situacija« može se definirati kao varijanta kraće krize unutar nekog sistema s dugotrajnim unutarnjim napetostima, koja daje dobre šanse za revolucionarni ishod. Sporno je pitanje postoji li ona uistinu prije nego što izbije revolucija.⁹⁰ Podrazumijeva se da se takva situacija može prepoznati prije ili kada se događa. »Revolucionarne situacije« su prema tome mogućnosti i njihova analiza ne znači ujedno i predskazivanje. Lenjinova klasična analiza »revolucionarnih situacija«⁹¹ sadrži: 1) »križu u politici vladajuće klase koja je uzrok rascjepa iz kojeg izbija nezadovoljstvo i gnjev potčinjenih klasa«, 2) zaoštravanje nezadovoljstva nižih klasa i 3) »značajno povećanje aktivnosti masa«.⁹²

⁸³ Veliki dio novije literature o političkom razvoju odražava donekle stanovište da se društva mogu povijesno klasificirati prema varijacijama triju osnovnih kategorija: »tradicionalnog«, »prijelaznog« i »modernog«. (L. Pye u »Križe i slijedovi«, 1971; za literaturu o »modernizaciji« vidi IESS, 10, članak »Modernizacija«, Weiner, izd. 1966.)

⁸⁴ Vidi Rostow, 1960; Lipset, 1960, pogl. 13.

⁸⁵ Vidi Meyer, 1957, pogl. 12.

⁸⁶ Marek, 1966, 121 i d.

⁸⁷ Vidi Kriegel i Salvadori u Agosti, 1974.

⁸⁸ Wolf, 1969, za Meksiko, Rusiju, Kinu, Vijetnam, Alžir, Kubu; Dunn, 1972, za iste i još za Jugoslaviju i Tursku; Leiden i Schmitt, 1968, za Meksiko, Tursku, Egipat, Kubu.

⁸⁹ Nolte, 1965, 1966; *Journal of Contemporary History*, 1966; Wolf, 1968.

⁹⁰ Za tipične diskusije o tome u vezi s Italijom 1943–45, vidi Kolko, 1969, 436–438; Claudin, 1972, II, 402 i d.; Del Carria, 1970, II pogl. XX; Sereni, 1971; Secchia, 1971.

⁹¹ Lenjin, 5, 174.

⁹² Poslije je Lenjin malo, ali ipak značajno, ublažio tu formulaciju. a) Izostavio je »bijedu koja stalno raste« iz svoje verzije iz 1920. godine (Marek, 1966, III). b) Više je naglasio subjektivnu spremnost i odlučnost aktivista među radnicima za ostvarenje veće promjene. c) Naglasio je nužnost da kriza visokih društvenih slojeva povuče u akciju i najzaostaliye dijelove masa. d) Naglasio je potrebu strategije koja bi bila kadra neutralizirati »neizbježne oscilacije« srednjih klasa. e) Isticao je važnost stupnja dezintegracije unutar redova vojske starog poretka (Vidi Salvadori u Agosti, izd. 1974, 43, pitanje koje je već naglasio 1905. godine).

Lenjinova analiza ne bavi se ni »pretpostavkama« ni »okidačima«. Lenjin ne zapada u zabludu kao oni, koji su već od Brintona (1938) i Gottschalka (1944), sastavljali popise ponekad »nebuloznih«,⁹³ ponekad analitički raznovrsnih ili čak tautoloških⁹⁴ »uvjeta« čija je istovremena pojava imala stvoriti revolucionarne situacije ili čak revolucije. Njegov cilj nije bio da predskaje ili da stvori revolucionarne situacije,⁹⁵ već mu je cilj bio mnogo skromniji: naučiti boljševike da uočavaju povoljne mogućnosti. Njegova skromnost može poslužiti kao pouka komparativnim analitičarima revolucije.

Začudo, formulacije ovog istaknutog teoretičara, koji svoje teorije primjenjuje u praksi, ne igraju veliku ulogu u literaturi.⁹⁶ Te formulacije ne pretpostavljaju nikakav jednosmjerni ni automatski odnos između situacije i njenih dugoročnih uzroka, ali dozvoljavaju moguću kombinaciju onog što bi drugi nazvali »ubraviteljima« ili »okidačima«, i iznad svega ističu politički element i kombiniraju strukturalnu i situacijsku analizu. Suština je u uzajamnom djelovanju između nužne »krize vladajućih klasa« i ustanka masa uvučenih u samostalno povijesno djelovanje, u kojemu su nužni i isprepleteni elementi. Svaki element može ubrzati drugi, ili se oba mogu pojaviti nezavisno, iako Lenjin smatra posljednju mogućnost vrlo neobičnom. Tamo gdje veći dio stanovništva ne sudjeluje u sukobu, kao u engleskoj revoluciji⁹⁷ ili u većini revolucija za nezavisnost Latinske Amerike,⁹⁸ izraz »mase« odnosit će se samo na aktivne dijelove stanovništva. Lenjin još dodaje činjenicu da je konjunktura tih pojava »nezavisna ne samo o volji posebnih grupa i partija već i o posebnim klasama«. To pretpostavlja da revolucionarna situacija nije kriza koja se može kontrolirati, barem ne iznutra, smišljenom politikom ili »vođenjem u vrijeme krize«, koju također karakterizira relativna nemogućnost kontrole.

Jasno je da svaka takva situacija nema revolucionarni ishod. Dakako, ako usporedimo učestalost revolucija s učestalošću kriza, vidjet ćemo da postoji veća mogućnost da se takav ishod ne ostvari.⁹⁹ Besmisleno bi bilo utvrđivati mogućnost takvog ishoda gledajući unatrag, jer je onda ishod već poznat. »Kontrafaktičke« vježbe ne bi se smjele brkati s tvrdnjom da je drugi ishod za ono što se već zbilo bio moguć.¹⁰⁰ S druge strane, analiza realnih suvremenih procjena, npr. male mogućnosti da bi kriza 1929—33. u industrijaliziranim zemljama mogla imati revolucionarni ishod, ili male mogućnosti nerevolucionarnog ishoda u carskoj Rusiji, može

⁹³ Zagorin, 1973, 29; Johnson, 1968, 61.

⁹⁴ Brinton (izd. 1965), na str. 250 i d., ograđuje se nazivanjem tih uvjeta »prodromalnim simptomima«. Dok neki i ne mogu biti ništa drugo (npr. »prijenos vjernosti intelektualaca«), za druge se slobodno može reći da su uzročni i za kraća i za duža razdoblja.

⁹⁵ Vidi Lenjin, 5, 145, za njegov skepticizam u tom pitanju.

⁹⁶ Vidi Johnson, 1968, koji ga ne spominje, iako govori o Lenjinu pod naslovom »strategija državnog udara«, 156—159.

⁹⁷ Vidi Stone, 1972, 145.

⁹⁸ Vidi Lynce, 1973, 340—341.

⁹⁹ Vidi Gurr u Jänicke, 1973.

¹⁰⁰ Vidi Hobsbawm, 1974.

unaprijediti razumijevanje povijesti. Zapravo komparativna bi analiza svega onog što bi se moglo smatrati »propalom« revolucionarnom situacijom bila u ovom trenutku mnogo korisnija nego daljnje zbirke pojedinačnih slučajeva konkretnih revolucija.

V

Neću ulaziti u razmatranje političkog razvoja ili »stupnjeva« revolucija nakon njihova izbijanja, iako ta tematika zauzima najveći dio historijskog istraživanja na tom polju.¹⁰¹ Bilo je ponekad pokušaja da se utvrde »stupnjevi«, i to najčešće ciklički.¹⁰² Varijacije su previše brojne da bi se nešto iz njih izvuklo osim prazne generalizacije. Treba usput zabilježiti da se razlike između »istočnih« i »zapadnih« tipova, koje ovise o tome događa li se prijenos vlasti ranije ili kasnije,¹⁰³ ne čini bitne. Bilo bi mnogo korisnije usmjeriti rad na ovom polju prema posljedicama revolucije, a to također podrazumijeva i »okončanje« same revolucije.

Pitanje kako revolucije završavaju, čini se da je istraživače do nedavno manje interesiralo od pitanja kako one započinju, iako postoji obimna literatura o pokretima i režimima koji su propali ili bili pobijeđeni, npr. 1848. i 1918—1919, koja neizbježno uzima u obzir i uzroke njihove propasti. Osim što »propast« pretpostavlja i definiciju »uspjeha«, ovo pitanje o ishodima revolucija još je otvoreno. Očigledno je da je utemeljivanje i održavanje državne vlasti ili nečeg ekvivalentnog tome, minimalni uvjet uspjeha. Međutim, uspjeh je nešto više od toga, ako predmeti i funkcije revolucije nisu definirani samo kao puko utemeljenje državne vlasti koja prethodno nije postojala (npr. nacionalna nezavisnost), ili ponovno utemeljivanje državne vlasti poslije razdoblja propasti (kao možda izmjene kineskih dinastija). Ipak ne smijemo potjenjivati takva isključivo politička dostignuća revolucije,¹⁰⁴ no ona ni u kom slučaju ne iscrpljuju do kraja to pitanje.

Velike revolucije stvorile su »nove okvire« koje možemo definirati za našu svrhu, u novoj eri, kao stabilnu skupinu institucionalizirane organizacije unutar postojeće države, koja se osniva na snagama što su sposobne održati režim i kontrolirati ga. Te snage nameću određena obilježja i orijentaciju na unutrašnji¹⁰⁵ nacionalni razvoj, a to ovisi o vlasti i sredstvima kojima država raspolaže. Do koje su granice te snage nosioci sistema društvene, etničke ili neke druge grupe (npr. »klasa«), ili institucije (npr. vojske, partije itd.) — koje zamjenjuju te snage ili manevriraju

¹⁰¹ Npr. oko 86% kod *Fureta* i *Richeta*, 1973, a oko 80% kod *Soboula*, 1962.

¹⁰² *Brinton*, 1938; *Stone*, 1972, 20—22.

¹⁰³ *Huntington*, 1968.

¹⁰⁴ Vidi *Dunnove* stavove, 1972, 249, i *Wilson*, izd. 1974, 15, za analognu funkciju »partija« koje ispunjuju »praznine u vodstvu«.

¹⁰⁵ To može biti nametnuto izvana, osvajanjem, formalnom ili neformalnom dominacijom, ili ekonomskom zavisnosti. To nas zaokuplja samo zbog toga što je riječ o ograničavanju mogućnosti revolucija u malim ili slabim zemljama da izgrade svoj vlastiti »okvir« ili da ga iskrive.

između takvih grupa u izbalansiranim situacijama, ili u vezi sa slabo razvijenim klasama, i do koje se granice institucionalizirane elite mogu smatrati klasama — sve su to vrlo osjetljiva ideološka i kontroverzna pitanja.¹⁰⁶ Kakva god bila njihova priroda, najdulja prijelazna razdoblja javljaju se kada ni jedan tip snaga koje nose sistem, ne postoji na početku same revolucije, i tek postepeno izbija na površinu iz ruševina starog poretka kao u Kini i Meksiku.

Kod nekih uspješnih revolucija nisu nastale ni dominantna snaga, ni orijentacija, ni efektivne državne institucije. Razlog je što dominantnoj grupi nije trebala državna politika nacionalnog razvoja, ili zato što nikakva snaga nije ostvarila odlučnu nadmoć nad ostalima. Prvi se slučaj može pojaviti, kada je glavni pritisak revolucije negativan. Tada dolazi, npr., do otklanjanja štetne (najčešće strane) nadgradnje, političke ili ekonomske, i vjeruje se da nikakve druge promjene nisu potrebne. U takvim (normalno arhaičnim) situacijama, vladajuća klasa, npr. zemljoposjednika, može se zadovoljiti s *de facto* nacionalnom anarhijom koja djeluje u korist njenih članova, ili — mnogo rjeđe stanovništvo seljaka i malih nezavisnih proizvođača zahtijeva samo otklanjanje eksploatatora i ugnjetača, koji se čine sporedni za njegovu privredu i općinsku organizaciju.¹⁰⁷ Na stupnju države rezultat može podsjećati na dobro poznate karikature režima većeg dijela Latinske Amerike 19. stoljeća, ili na Grčku poslije dobivanja nezavisnosti, koju je obilježavala formalna ustavna inovacija, retorika, mali broj društvenih i ekonomskih izmjena i endemična politička nestabilnost u samom vrhu, ili čak (kao u Velikoj Kolumbiji 1819–30. i Srednjoj Americi 1821–39) raspadanje države na manje dijelove.

Drugi slučaj proizvodi kompromisna rješenja ili »nepotpune revolucije«, npr. kada se ne može uspostaviti kontrola nad agrarnim sektorom — kao u kemalističkoj Turskoj.¹⁰⁸ Tako u Boliviji ni jedna postrevolucionarna vlast, pa čak ni obnovljena vojska, ne može učiniti ništa više nego da manevrira između političko-ekonomskih grupa, od kojih ni jedna ne može biti uklonjena, ali ni jedna ne može, a seljaštvo to ni ne želi, utemeljiti stabilnu hegemoniju, sama ili u koaliciji.¹⁰⁹ Ono što su boljševici uspjeli napraviti u vrijeme NEP-a i nakon toga, nikakve snage, u ne tako različitoj situaciji, u Boliviji nakon 1952. nisu mogle ostvariti. Kompromisno rješenje ne treba nužno biti nepotpuno ili osakaćeno, i zato ne mora sprečavati bitnu preorijentaciju razvoja, ako u toku onog nepredvidivog potrebnog za masovne mobilizacije radi održavanja revolucije¹¹⁰ jedna grupa uspostavlja hegemoniju nad saveznicima koji ostaju podređeni,¹¹¹

¹⁰⁶ Za pokušaj marksističke analize jednog stvarnog slučaja vidi *Abdel Malek*, 1968, i *Robinson*, 1972, i to posebno str. 623 i d. Čini se da dosad ne postoji dovoljna razrada ovog problema s marksističkog stajališta.

¹⁰⁷ Vidi *Womack*, 1969, poglavlje o kratkom pregledu razvoja seljačke demokracije u Morolesu.

¹⁰⁸ Vidi *Dunn*, 1972; *R. B. Robinson*, 1963.

¹⁰⁹ Vidi jasan pregled kod *H. J. Puble*, 1970. Za isti problem prije revolucije vidi *J. Lewis*, izd. 1974.

¹¹⁰ Vidi *Bergeron*, 1968, 602.

¹¹¹ Vidi *J. A. Meyer*, 1970.

ili mogu pristati na koncesije za njih kao što su agrarne reforme, koje mogu iskriviti ili usporiti tok razvoja¹¹² ali ga ne mogu spriječiti.

Kao što ćemo vidjeti, »buržoask« revolucije vjerojatno bolje odgovaraju kompromisnim rješenjima, ali, povijesno gledano, takva rješenja mogla su biti češća nego druga, čak i kad su teoretski neprihvatljiva. Napuštanje kolektiviziranja u poljoprivredi u dijelovima Istočne Evrope, oko sredine 1950-ih godina, može se promatrati u tom svjetlu.

Bez obzira na prirodu revolucionarnog rješenja, dođe vrijeme kada razdoblje trzavica ustupi svoje mjesto postrevolucionarnoj povijesti, a u najboljem slučaju mirnom razvoju unutar »novog okvira«. Odrediti to vrijeme vrlo je teško, kao što potvrđuju različiti datumi izabrani za »kraj« francuske revolucije, i to uglavnom (na različitim temeljima) 1794. god.¹¹³ i 1799. god.¹¹⁴ Kada su ciljevi revolucije potpuno negativni, onda može zadovoljiti jednostavni politički datum. Irska revolucija »završila« je porazom republikanaca u građanskom ratu 1922. godine, a taj poraz samo je potvrdio Ugovor iz 1921. godine. Utvrđivanje datuma za »završetak« revolucija postaje još nejasnije i nesigurnije kada revolucije »završe« zbog toga što su dosegle gornje granice svojih mogućnosti u osiguravanju promjene u postrevolucionarnoj konfiguraciji snaga, kao što je to bilo u Boliviji između 1952. i državnog udara 1964, zatim u Alžiru možda čak već od sredine 1960-ih godina. Međutim, iako su državni udar u Boliviji i pobjeda pukovnika Boumedienna u Alžiru jasno završili fazu društveno-ekonomskog eksperimentiranja i dali povod za novu fazu — u prvom slučaju riječ je o ponovnoj obnovi političke nestabilnosti, a u drugom o stalnoj vladi — samo će posljednje oruđe povjesničara, retrospektiva, omogućiti spoznaju jesu li (kao što bi bilo vjerojatno) ove revolucije »završene«. Ovu tvrdnju nijekali bi mnogi u obje te zemlje, uključivši i alžirsku vladu. Međutim, retrospektivno gledanje može otkriti analogne granice revolucionarnih transformacija u prošlosti, npr. u Španjolskoj poslije revolucije 1820. godine, koja je uspostavila neku vrstu socio-ekonomskog i institucionalnog režima, koji nije bio ozbiljnije ugrožen nestabilnošću i preokretima sve do kraja stoljeća.¹¹⁵

Problem postaje još nepristupačniji kad nisu jasno definirane granice povijesnih tekovina neke revolucije, tj. kada povijest nekog revolucionarnog režima ili procesa ima kontinuitet ili pokazuje prepoznatljiv pravac od trenutka preuzimanja vlasti nadalje. Moramo uzeti u obzir još relevantniji trenutak, kada opstanak režima više nije glavna posljedica, npr. kraj građanskog rata u Rusiji, pobjeda Obregona u Meksiku.¹¹⁶ Međutim, u tom trenutku još nije postojao konačni uzorak novog društva i njegovih institucija i trajne preorijentacije kasnijeg razvoja. Tamo gdje postoji neporemećen politički kontinuitet kao u Rusiji, Kini ili Kubi, konstrukcija »novog okvira« usađena je u povijest novoga političkog režima, tj.

¹¹² Vidi *Lefebvre*, 1932; *Furet i Richet*, II, 1966; *Chevalier*, 1967.

¹¹³ *Mathiez*, *Thompson*, *Goodwin*, *Sydenham*.

¹¹⁴ *Lefebvre*, *Soboul*, *Furet i Richet*.

¹¹⁵ *Carr*, 1966; Fontanino mišljenje, 1971, 291, da je mogao uslijediti buržoaski liberalizam da nije bilo intervencije sa strane 1823. god., čini se nepouzđano.

¹¹⁶ Za naknadno datiranje »završetaka« ovih revolucija vidi *W. H. Chamberlain*, 1935; *R. Atkin*, 1969.

u njegovoj politici i institucijama — ali treba imati na umu da sve institucije nisu jednako važne.¹¹⁷ Ide li se ili ne na izvršenje već unaprijed zamišljenog dugoročnog programa, za nas je od sekundarne važnosti. Možda je posrijedi to da je prava priroda transformacije uglavnom, ili čak iz praktičnih razloga, potpuno određena događajima iz postrevolucionarnog razdoblja.¹¹⁸ Ali su, čak kad je u pitanju strogo nadgledana i »isplanirana« izgradnja novog okvira, određeni aspekti karakteristični, gledajući retrospektivno, kao npr. golema kontrola države-partije koja prodire svuda u Rusiji i koncentrirana je u samom vrhu sistema, a sigurno nije bila dio prvobitnih namjera planera.¹¹⁹

Iako najvjerojatnije ne postoji suštinska razlika između trajnog revolucionarnog režima i otegnutog, isprekidanog procesa, kao što je francuski proces, možda postoji razlika između revolucija epohe buržoaskog liberalizma (18. i 19. stoljeće) i revolucija s početka 20. stoljeća. (Ako se ranije revolucije mogu prihvatiti kao takve, pretpostavlja se da se analiza mora modificirati.) Gledajući s povijesnog stajališta, možda baratamo s funkcionalno različitim pojavama.

Možda se može postići određena suglasnost u vezi s revolucijama razdoblja buržoaskog liberalizma. Njihov ishod bio je opća orijentacija prema kapitalističkom tipu industrijske ekonomije, i prema grupi koja određuje politiku ili ima hegemoniju,¹²⁰ a može biti »klasa« poduzetnika jer se djelatnost takve ekonomije temeljila na pojedincima te vrste, bez obzira na ulogu faktora kao što su državna zaštita ili unapređivanje.¹²¹ Dokle su takva klasa ili stare elite adaptirane za potrebe nove uloge već prije postojale, i dokle su bile stvorene i formirane u svjesne grupe revolucijom ili poslije nje, pitanja su o kojima se može govoriti samo u posebnim kontekstima. Isto vrijedi i za pitanje dokle su vladajuće elite starih poredaka bile eliminirane.¹²² Od vremena kada je djelatnost u privredi i u »građanskom društvu«¹²³ bila uvelike nezavisna od državne vlasti, iako se oslanjala na prilike koje je mogla stvoriti samo država, stalni dualitet vlasti bio je moguć. Pitanje, dokle i kada je (ako ikada) buržoazija doista preuzela mjesto specijaliziranog osoblja vlasti i uprave, također zahtijeva proučavanje pojedinačnih slučajeva.¹²⁴ Ova faza je

¹¹⁷ Formalni ustavi koji su bili središnji i vjerojatno najbitniji — kao u SAD — u 18. stoljeću, očito su postali manje važni u revolucijama nakon 1917. godine, kao što dokazuje neprimjenjivost sovjetskih ustava na mnogo toga što se događalo u toj zemlji, ili kolebljivost oko formalnih ustavnih struktura u Kini i na Kubi.

¹¹⁸ Vidi *Cumberland*, 1952, za Meksiko u razdoblju Madera. *Vernon*, 1963, 63, ukratko izlaže: »Nikakav disciplinirani kadar nije postojao da odigra ulogu boljševika, nikakva sveobuhvatna fizionomija nije prevladavala u revolucionarnim krugovima, nijedna militaristička grupa nije dominirala.«

¹¹⁹ Vidi *Barfield*, 1971.

¹²⁰ Za pojam »hegemonija« vidi *Gramsci*, 1971.

¹²¹ Vidi *Gerschenkron*, 1962, 21–22.

¹²² Za promjene i regrutaciju u vrijeme francuske revolucije, za formiranje grupne svijesti i za prijelazne stupnjeve grupnog razvoja vidi: *Sentou*, 1969, 1970; *Daumard*, 1970; *Tudesq*, 1964. Za hegemonijski status »buržoaskih« ideja vidi *Zeldin*, 1973, pogl. I.

¹²³ *Gramsci*, 1965, 481–482.

¹²⁴ Vidi za Englesku *Guttsman*, 1963. i *Vincent*, 1966.

također trebala skupinu institucionaliziranih sporazuma, koje bismo mogli općenito nazvati »liberalnim« imenom,¹²⁵ a nalazili su se unutar političkih granica koje su štitile sistem od opasnosti. Uglavnom, može se pretpostaviti, zbog povijesnih razloga, da se politički sistem koji je odgovarao takvom društvu može poistovjetiti s izbornim sistemom. Bezgranično širenje izbora i građanskih prava činilo se kao sastavni dio liberalizma, kao što kaže Tocqueville.¹²⁶ Zato je »buržoasku demokraciju« prihvatila većina socijalista, kao prethodnicu njihove demokracije, a u klasičnom razdoblju buržoaskog liberalizma prava demokratska republika smatrala se politički previše riskantnom i zbog toga je bila vrlo rijetka. Budući da je »buržoasko društvo« stvoreno revolucijom, mogao bi se konstruirati idealan tip takve revolucije i režima ili okvira koji su uslijedili. S tim tipom mogli bi se uspoređivati postojeći primjeri takvih revolucija barem u pojmovnom smislu. Revolucije koje su imale za cilj nešto drugo a ne (prvotnu) kapitalističku industrijalizaciju, mogu se izostaviti kao negativne pobune. Npr. karlistički ratovi¹²⁷ mogu se opisati pod »razno«,¹²⁸ ili jednostavno povezati s glavnim procesom.¹²⁹

Revolucije koje su se odigrale za vrijeme opće krize 20. stoljeća pripadaju razdoblju kada se »veliki preobražaj«¹³⁰ više nije mogao dogoditi (ili nastaviti) u prvom redu, ili uopće ne, putem tržnog mehanizma liberalnoga buržoaskog društva. Čak i dok su uspjele održati stari cilj tehničkog i ekonomskog rasta, kao osnovni izvor društveno korisnih rezultata, ove revolucije se ne mogu prosuđivati u usporedbi s jednim jedinim idealnim tipom. Marksisti su 1905. i 1917. morali napustiti uvjerenje da buržoasko-demokratske revolucije moraju prethoditi revolucijama koje žele postići postburžoaske poretke. Zbog ideoloških razloga postoji mala mogućnost za suglasnost između onih koji ih vide kao industrijalizaciju i »modernizirajuće« transformacije bez buržoazije, i onih koji ih vide kao gradnju kvalitativno novih (socijalističkih) društava. Štoviše, sam stari zajednički temelj »ekonomskog razvitka« od nedavna dolazi u pitanje čak i u najbogatijim zemljama, a moguće i u onom što se naziva snažnom utopijskom orijentacijom kineske revolucije¹³¹, i kod onih koji su pod njenim utjecajem.¹³² Trendovi antiindustrijalizacije u ranijem razdoblju¹³³ mogu se lakše zanemariti.

Historijska ocjena ovih revolucija i raznoliko izmiješanih privreda i režima koji su se pojavili oko sredine 20. stoljeća. zato je neobično teška i

¹²⁵ Vidi *Moore*, 1966, 429.

¹²⁶ Uvod, 1835.

¹²⁷ *Carr*, 1966, 184–185.

¹²⁸ *Hobsbawm*, 1959; *Tilly* u *Wilson*, 1974, 284.

¹²⁹ Vidi *Hertz-Eichenrode*, 1966.

¹³⁰ *Polanyi*, 1944.

¹³¹ *Meisner* u *Lewis*, 1974.

¹³² Povremeni pokušaji da se razdoblja privremenih poteškoća za vrijeme revolucija protumače kao kratice do utopije – od St. Justovog idealiziranja štednje do ruskog »ratnog komunizma« i »istovremene izgradnje socijalizma i komunizma« na Kubi, potkraj 1960-ih godina – mogu se (oklijevajući) ostaviti po strani. (Osirn *Roberts*, 1970).

¹³³ Vidi *Paniagua*, 1974.

komplikirana time što se većina tih revolucija dogodila u ekonomski zaostalim ili ovisnim zemljama.¹³⁴ Sa sigurnošću se mogu dati samo tri primjedbe: 1) Neki od tih novih režima, pogotovu oni koji su ukinuli privatno poduzetništvo, izuzevši seljačku poljoprivredu, ne mogu se racionalno nazvati »kapitalističkim« ili »buržoaskim« u bilo kojem smislu. 2) U većini od njih se pokazalo da politički uzorak reprezentativne demokracije nije ni trajan ni održiv.¹³⁵ 3) Službeni mehanizam institucija i države, ili države/partije, odigrao je odlučnu ulogu u zemljama pod novim revolucionarnim režimima, čak i kada je riječ o kapitalističkom ishodu (Meksiko). To ne vrijedi samo za nadzor i ekonomske funkcije, već i za one funkcije koje potpomažu pojavu ili apsorpiranje ili stvaranje novih elita. Dakle, tamo (za koje vrijeme?) gdje je čitava skupina elita uključena u jednu jedinu organizaciju, promjene u tom sastavu postaju izuzetno važne.¹³⁶

U političkom smislu, sve revolucije se suočavaju s potrebom odstranjenja ili neutraliziranja unutrašnjih snaga sposobnih da ih sruše,¹³⁷ i zato se za revolucije ne može reći da su »zaključene« sve dok se to ne postigne; isto vjerojatno vrijedi i za snage koje nisu u skladu sa svojom povijesnom orijentacijom.¹³⁸ Međutim, dok bi liberalni kapitalistički razvoj mogao postepeno preobraziti, asimilirati ili pomiriti razne dijelove unutar razvijene »nacije-države«, putem neplanirane djelatnosti u ekonomiji i u građanskom društvu, postliberalnim revolucijama treba mnogo više neprestanih institucionalnih i planiranih intervencija. Ostvarenje njihovih pretpostavki ne može se prepustiti samo sebi, već se mora izričito usmjeriti. Za francusku revoluciju možemo reći da je »obavila svoj posao«, kada ustanovimo koje su od njenih posljedica ostale potpuno stalne, ili se pokazale neopozivima, npr. institucionalizirani okvir državne administracije kao što ga je oblikovao Napoleon I, preraspodjela vlasništva i element ustavno/izborne politike koja nikada ne nestaje nakon 1815. godine. Naša ocjena o francuskom društvu 19. stoljeća ne bi se bitno razlikovala da je ostao režim kao u doba Povelje Louisa XVIII. Međutim, naš sud o ruskoj ili meksičkoj revoluciji bio bi i te kako drugačiji da nije slijedilo razdoblje Staljina i Cardenasa (ili neke slične faze). Obje su vrste velikih revolucija »nepotpune« utoliko što se njihove posljedice sastoje ne samo od skupine institucionaliziranih promjena, već imaju i daljnji smjer razvoja, a njihova »nepotpunost« znači da one nisu postigle ono što su neki revolucionari očekivali od njih. Tu »nepotpunost« moramo razlikovati od neuspjeha ostvarenja povijesnih rezultata nekih drugih takvih revolucija¹³⁹ i od možda neizbježnog odstupanja revolucije od predviđenog ili željenog puta, npr. mjere nametnute francuskom kapita-

¹³⁴ Vidi *Geyer*, 1967.

¹³⁵ Irska Republika jedini je primjer države rođene iz revolucije u 20. stoljeću koja je održala takav uzorak u dužem razdoblju. Čak ni Austrija nema potpuni kontinuitet.

¹³⁶ Vidi za SSSR: *E. H. Carr*, 6, 177–230; *Procacci*, 1974.

¹³⁷ Npr. Kristeranski ratovi 1920-ih godina u Meksiku, vidi *J. A. Meyer*, 1974.

¹³⁸ Npr. »ukroćivanje« poljoprivrednog sektora, kao što je zapazio *Moore*, 1966, 429.

¹³⁹ Vidi diskusije o talijanskom risorgimentu, kao o »rivoluzione mancata« u *Gramsci*, 1949; *Caracciolo*, izd. 1963; *Salomone*, 1970.

lističkom razvoju jačanjem seljaštva u toku revolucije.¹⁴⁰ Tu kategoriju revolucije valja opet odvojiti od »mita« o prošlim revolucijama, tj. od njegove uloge u raspravi o budućim političkim promjenama.¹⁴¹

Može se reći da se liberalno-buržoaski tip revolucije »zaključuje« manje završeno nego postliberalni. Međutim, dok je razrada izbornog predstavničkog sistema, kao politički pandan liberalne tržišne ekonomije, najčešće izrazit dio takvih revolucija,¹⁴² političke institucije postliberalnih revolucija obično ne uspiju pobrinuti se za institucionaliziranje politike pogađanja i debate, iako uglavnom institucionaliziraju ravnotežu (tamo gdje je ona potrebna) između takvih grupa kao što su nacionalne — kao u SSSR-u ili u Jugoslaviji — i ponekad između (nejednakih) članova postrevolucionarnih novih orijentacija općenito, kao u meksičkoj Institucionalnoj revolucionarnoj partiji. Politika postoji, ali se ona razvija često potpuno izvan formalnog sistema, i to na način koji podsjeća na događaje za vrijeme revolucije, tj. stvara se niz konfrontacija i direktnih kompromisa između više-manje samostalnih snaga i više-manje nepokretnih ciljeva. (U određenom smislu kineska je perspektiva svjetskog razvoja kao beskrajnog niza postrevolucionarnih »revolucija« samo specijalni slučaj.) Pluralističko pogađanje može se naposljetku institucionalizirati, npr. unutar sistema korporativne reprezentacije kao u Meksiku,¹⁴³ ili u borbi institucionaliziranih grupa kao u Kini, ili drugdje stvarno direktno djelovanje (aktivno ili pasivno) može razviti oblike koji ne izazivaju sistem kao možda u Poljskoj nakon 1956. godine.¹⁴⁴ Ali dok su postburžoaske revolucije morale proširivati razne institucije vlasti, planiranja i nacionalnog razvoja, ostavljale su obično svoju »politiku« da rješava samu sebe vrlo mutnim procesima sa značajnim pomanjkanjem formalizacije (unutar ili izvan službenih političkih partija), kao npr. nesigurnost »pravog« mehanizma izabiranja meksičkih predsjedničkih kandidata.

Dakle, mogli bismo reći da je »završetak« liberalnih buržoaskih revolucija trenutak kada su ostvareni uvjeti (uključujući uglavnom i političke mehanizme) koji dozvoljavaju dosta neformalan razvoj putem privatnog djelovanja i organizacije. »Završetak« postliberalnih revolucija, bez obzira na njihove različite prirode, događa se, po našem mišljenju, kada su se dominantne institucije javne vlasti potpuno razvile za rješavanje novih zadataka (što može podrazumijevati velike promjene, npr. u pred-revolucionarnim ali sada vladajućim partijama ili drugim institucijama) i kad su glavne metode planiranog i kontroliranog razvoja bile utvrđene uglavnom poslije prijelomnih razdoblja eksperimentiranja i pregrupiranja, kao npr. u Rusiji između 1928. i sredine 1930-ih godina, u Meksiku između 1934. i 1940.

¹⁴⁰ *Lefebvre*, 1933.

¹⁴¹ *A. Gérard*, 1970; *G. Haupt*, 1972; *S. Ross*, 1972.

¹⁴² U razdoblju prije nego što je masovni birački sistem zamišljen i njegove posljedice uočene kao opasnost za sam sistem, režimi koji ne dozvoljavaju nikakvu vrstu izborne politike — npr. Napoleon I — vrlo su malobrojni.

¹⁴³ Ali vidi *Gonzales Casanova*, 1965, pogl. 2–3, protiv službenog stava, i vidi *Cline*, 1962.

¹⁴⁴ To je možda ono što Baumann 1971. podrazumijeva, kada tvrdi da su socijalistički sistemi manje osjetljivi na revoluciju nego kapitalistički sistemi.

Kada je, kao što je slučaj u oba gore navedena primjera, postrevolucionarno razdoblje prilično dugo a zemlje su se u tom razdoblju iz temelja promijenile, onda pomalo nestaje pitanje je li revolucija potpuno završena ili je samo završena jedna njena faza. Meksiko 1974. godine toliko je različit od onog iz 1910. godine, ili čak od onog 1930, da se neka buduća revolucija uopće ne bi mogla pretpostaviti, osim u ideološkom pogledu, kao nastavak onog što je započeto rušenjem Porfirija Diaza.

Još dva empirička, ali ne i općenito primjenjiva, kriterija mogu također pomoći da se odredi trajanje »revolucionarne ere«. Kada revolucije vode velikom prijelomu, tada vrijeme prevladavanja tog prijeloma — npr. kada stanovništvo i proizvodnja dostignu predrevolucionarne stupnjeve — može poslužiti datiranju prijelaznog doba: u Meksiku, čini se, stanovništvo se oporavilo između 1930. i 1940. godine.¹⁴⁵ Međutim, ovaj kriterij, na sreću, nije uvijek primjenjiv. Dodatni je demografski kriterij pojava prve generacije odraslih, »djece revolucije«, čije školovanje i karijera potpuno pripadaju novoj eri. Taj kriterij je pogotovu važan tamo gdje postoji potpuna promjena elita u novom režimu, kao u vrijeme ruskih čistki (i vjerojatno) i za vrijeme kulturne revolucije u Kini. Jedno i drugo dogodilo se dvadeset godina nakon prijenosa vlasti. Takve promjene traže ne postoje samo u revolucionarnim režimima već mogu imati neobično važan udio u nekim revolucijama 20. stoljeća, u kojima su bile nužne promjene uloga putem postrevolucionarnih pokreta, pri čemu su elite na početku regrutirane za druge uloge i u drugim okolnostima.

VI

Na kraju, još kratko razmatranje jednog problema. U čemu je razlika događa li se transformacija »epohe društvene revolucije« revolucijama ili nekim drugim putem — ukoliko se izbor može zamisliti? Najdrastičnije i najdalekosežnije mjere institucionalnih ili političkih promjena događale su se naređenjima odozgo, i to od etabliranih vladara, osvajača ili post-revolucionarnih vlada. (Drugo je pitanje i malo vjerojatno da će se to dogoditi nekim drugim putem osim revolucijom.) Promjene nastale revolucijom uglavnom su radikalnije i u početku ih je teže kontrolirati. No to ne dokazuje tvrdnju da je revolucija neophodno nužna. S druge strane, subjektivni utjecaj revolucija na one koji u njoj sudjeluju može biti tako dubok da može postići potpune promjene vrijednosnih normi i masovne mobilizacije za nove ciljeve i zadatke koji se na drugi način ne mogu provesti.¹⁴⁶ Dakako, u naše su se vrijeme čak i tradicionalni tipovi mobilizacije, kao što su religiozni i vojni,¹⁴⁷ počeli usmjeravati — kao u nacionalizmu — prema stapanju s revolucionarnom mobilizacijom i poprimanju njenih obilježja. To pretpostavlja da u društvima koja obilježava masovno sudjelovanje, ili koja zahtijevaju aktivno sudjelovanje i drastične pro-

¹⁴⁵ Stanovništvo je u globalu nadmašilo 1930. razinu iz 1910. godine (Cline, 1962, tabela IV), ali lokalne studije su manje optimističke u svojim zaključcima (vidi Gonzales, 1968, 248).

¹⁴⁶ Wertheim, 220. Vidi i Lipset i Solari, 1967, 37, 40.

¹⁴⁷ Vidi Nettl, 1967, 125.

mjene struktura i ciljeva, revolucija nije samo jedno od mogućih sredstava za postizanje takvih preobražaja, već je za određene svrhe jedini način da se takav cilj ostvari. U toj točki podudara se analiza revolucija kao trenutaka povijesne promjene i analiza revolucionarnih pojedinaca i pokreta, tj. sudionika. To je, vjerojatno, jedina točka u kojoj tako mora biti.

Najdublji utjecaj revolucija na ljudsku ličnost — utopijsko ili milenijumsko povjerenje u mogućnost, čak u stvarnost totalne promjene¹⁴⁸ — očito se u mnogim revolucijama ne pojavljuje izvan malog kadra aktivista,¹⁴⁹ ili je ograničeno na pojedine dijelove stanovništva, i u cjelini je kratkotrajno. Postrevolucionarni razvoj isto neminovno teži k njegovu pretvaranju u rutinu i ka institucionaliziranju, čak dotle da ga svodi na puku retoriku državnih proslava. Kako dugo i dokle se može postići i održati promjena vrijednosti i mobilizacija, pogotovu kada se utopijska očekivanja pokažu neostvariva, trebalo bi podvrći historijskoj analizi. Prethodnici za pokušaj osiguranja trajnosti ili barem periodičnog preporoda, kao u Kini, mogu se možda naći u ranijim razdobljima. Takva ispitivanja ne moraju sadržavati vjerovanje u ostvarivost utopijskih nada koje inspiriraju aktivne revolucionare, a ponekad i čitave narode, a kojima se postižu povijesno izuzetno važne transformacije, iako nisu u skladu s očekivanim i priželjkivanim nadama onih koji su krenuli da dignu revoluciju.

LITERATURA

- Abdel Malek*, Anouar: Egypt, Military Society, 1969.
Abel, Wilhelm: Die Wüstungen des ausgehenden Mittelalters, 2 izd., 1955.
Adshead, S. A. M.: The XVII General Crisis in China, *France-Asie*, XXIV, 1970, 202–203, 251 i d.
Agosti, A., izd.: Problemi di Storia dell Internazionale Comunista, 1974.
Anweiler, O.: Die Rätebewegung in Russland 1905–1921, 1958.
Aston, Trevor, izd.: Crisis in Europe 1560–1660, 1965.
Atkin, Ronald: Revolution in Mexico 1910–1920, 1969.
Badgley, John: Burmese Communist Schisms (vidi J. W. Lewis, izd. 1974).
Bahne, Siegfried: Trotzismus in Geschichte u. Gegenwart, *Vierteljahrshefte f. Zeitgeschichte*, 15, 1967, 56 i d.
Barfield, R.: Lenin's Utopianism: State and Revolution, *Slavic Review*, 30/1, 1971, 45 i d.

¹⁴⁸ Hobsbawm, 1959, pogl. 4.

¹⁴⁹ Dvojbeno je jesu li se, npr., u irskoj revoluciji ti utjecaji mogli proširiti dalje od tog uskog kadra, s obzirom na to da je to bila borba manjine usred, uglavnom, pasivnog stanovništva koje je možda simpatiziralo s njom. (Vidi Bowden u Elliott-Bateman, 1974.)

- Baumann, Z.*: Social Dissent in East European Politics, *Archives Eur. de Sociologie*, 12/1, 1971.
- Bergeron, L.*: Une relecture... de la Révolution française, *Annales ESC*, 23/3, 1968, 595 i d.
- Beyme, K. v.*, izd.: Empirische Revolutionsforschung, 1973.
- Bowden, Tom*: Ireland: background to violence; decay of control; the impact of terror (vidi Elliot-Bateman, izd. 1974).
- Brinton, Crane*: The Anatomy of Revolution, izd. 1965.
- Buckhardt, Jakob*: »Die geschichtlichen Krisen« in Weltgeschichtliche Betrachtungen (Gesamtausgabe, VII, 1929).
- Burke, Edmund*: Reflections on the Revolution in France, 1790, 1793.
- Calvert, Peter*: Revolution, 1970 a.
- Calvert, Peter*: A Study of Revolution, 1970 b.
- Caracciolo, Alberto*, izd.: La formazione dell'Italia industriale, 1963.
- Carr, E. H.*: A History of Soviet Russia, 1950.
- Carr, Raymond*: Spain 1808—1939, 1966.
- Carsten, F. L.*: Revolution in Central Europe 1918—1919, 1972.
- Chamberlin, W. H.*: The Russian Revolution 1917—1921, 2 toma, 1935.
- Chevalier, François*: The Ejido and Political Stability in Mexiko (vidi Veliz, izd. 1967).
- Claudin, Fernando*: La crise du mouvement communiste, 2 toma, 1972.
- Cline, Howard F.*: Mexico: Revolution to Revolution 1950—1960, 1962.
- Cobb, Richard*: The Police and the People: French Popular Protest 1789—1820, 1970.
- Cordova, Arnaldo*: La formación del poder político en México, 1972.
- Cumberland, Charles C.*: Mexican Revolution: Genesis under Madero, 1952.
- Cuoco, Vincenzo*: Saggio storico sulla rivoluzione napoletana nel 1799, izd. F. Nicolini, 1929.
- Dahrendorf, Ralf*: Über einige Probleme der soziologischen Theorie der Revolution, *Archives Eur. de Sociologie*, 2, 1, 1961, 153 i d.
- Davies, James C.*: Towards a Theory of Revolution, *Amer. Soc. Rev.*, 27, feb., 1962, 1 i d.
- Davies, James C.*, izd.: When Men Revolt and Why: A Reader in Political Violence and Revolution, 1971.
- Davies, James C.*: The J-Curve... (vidi Graham i Gurr, izd. 1969).
- Dumard, Adeline*: La bourgeoisie de Paris au XIX siècle, 1970.
- Debray, Régis*: Révolution dans la révolution? Lutte armées et lutte politique en Amérique Latine, 1967.
- Del Carria, Renzo*: Proletari senza Rivoluzione, 2 toma, 1970.
- Diaz del Moral, Juan*: Historia de las agitaciones campesinas andaluzas-Cordoba, izd. 1967.
- Dunn, John*: Modern Revolutions, 1972.
- Eckstein, Harry*, izd.: Internal War, 1964.

- Eckstein, Hary*: Towards an Etiology of International Wars, *History & Theory*, 4, 2, 1965, 133 i d.
- Elliot-Bateman, Mihael*, izd.: Revolt to Revolution: Studies in the 19th and 20th century European experience, 1974.
- Feierabend, Ivo K. i Rosalind L.*: Aggressive behavior within politics, 1948–1962: A cross-national study, *Journal of Conflict Resolution*, X, 1966, 249 i d.
- Feierabend, Ivo K. i Rosalind L.*: Social change and political violence: cross-national patterns (vidi Graham i Gurr, izd. 1969).
- Ferro, Marc*: La révolution de 1917: la chute du tsarisme et les origines d'octobre, 1967.
- Fontana, Josep*: La quiebra de la monarchia absoluta 1814–1820, 1971.
- Foot, M. R. D.*: Revolt, rebellion, revolution, civil war: the Irish experience (vidi Elliott-Bateman, izd. 1974).
- Forster, Robert i Greene, Jack P.*, izd.: Preconditions of Revolution in Early Modern Europe, 1970.
- Furet François i Richet, Denis*: La Révolution, 2 toma, 1965, 1966.
- Furet, François i Richet, Denis*: La Révolution française, 1973.
- Galtung, Johann*: Eine strukturelle Theorie der Revolution (vidi Jänicke, izd. 1973).
- Geiss, Immanuel i Tamchina, Rainer*, izd.: Ansichten eine künftigen Geschichtswissenschaft 2: Revolution — ein historischer Längsschnitt, 1974.
- Génicot, L.*: Crisis: from the Middle Ages to Modern Times, *Camb. Econ. Hist.*, I, 2 izd.
- Gérard, Alice*: La révolution française, mythes et interpretations 1789–1970, 1970.
- Gerschenkron, Alexander*: Economic Backwardness in Historical Perspective, 1962.
- Geyer, Dietrich*: Die russische Revolution als zeitgeschichtliches Problem, *Vierteljahrshäfte f. Zeitgeschichte*, 16, 1967, 36 i d.
- Gonzales Casanova, Pablo*: La democracia en México, 1965.
- Gonzalez, Luis*: Pueblo en vilo, microhistoria de San José de Gracia, 1968.
- Goodwin, A.*: The French Revolution, 1956.
- Gottschalk, Louis*: The Causes of Revolution, *Amer. Journ. of Sociol.*, I, 1944, 1 i d.
- Graham, Hugh Davis i Gurr, Ted Robert*, izd.: Violence in America: Historical and comparative perspectives. A report submitted to the National Commission on the Causes and Prevention of Violence, 1969.
- Gramsci, Antonio*: Il Risorgimento, 1940.
- Gramsci, Antonio*: Lettere dal Carcere, izd. S. Caprioglio i E. Fubini, 1965.
- Gramsci, Antonio*: Selections from the Prison Notebooks, izd. Quintin Hoare i Geoffrey Nowel-Smith, US 1971.
- Graus, F.*: Die erste Krise des Feudalismus, *Zeitsch. f. Geschichtswissenschaft*, III, 4, 1955.
- Griewank, Karl*: Der neuzeitliche Revolutionsbegriff, izd. 1969.

- Gurr, Ted Robert: Why Men Rebel, 1970.*
- Gurr, Ted Robert: Vergleichende Analyse von Krisen und Rebellionen (vidi Jänicke, izd. 1973).*
- Guttsman, W.: The British Political Elite, izd. 1968.*
- Handwörterbuch d. Staatswissenschaften, 2. izd. 1899, art.: Bauerngut u. Bauernstand II.*
- Haupt, Georges: La Commune comme symbole et comme exemple, Le Mouvement Social, 79, Apr.—June 1972, 205 i d.*
- Hertz-Eichenrode, D.: Marx über das Bauerntum und die Bündnisfrage, Int. Rev. of Social History, XI, 1966, 382 i d.*
- Heuss, A.: Das Revolutionsproblem im Spiegel der antiken Geschichte, Hist. Zeitschr., 216, 1973, 1 i d.*
- Hinton, James: The First Shop Stewards Movement, 1973.*
- Hobsbawm, E. J.: Primitive Rebels, 1959. (izd. 1971).*
- Hobsbawm, E. J.: Revolutionaries, 1973.*
- Hobsbawm, E. J.: Labor History and Ideology, Journ. of Social Hist., 7/4, 1974, 371 i d.*
- Hufton, Owen: Women in Revolution 1789—1796, Past & Present, 53, 1971, 90 i d.*
- Huntington, Samuel: Political Order in Changing Societies, 1968.*
- IX International Congress of Historical Sciences, 1950, vol. I, Rapports*
- X International Congress of Historical Sciences, 1955, Relazioni, vol. V, Storia Contemporanea*
- X International Congress of Historical Sciences, 1955, vol. VI, Relazioni generali e supplementi.*
- IESS: International Encyclopedia of Social Sciences, 1968.*
- Jänicke, Martin, izd.: Herrschaft und Krise: Beiträge zur politikwissenschaftlichen Krisenforschung, 1973.*
- Jänicke, Martin: Krisenbegriff und Krisenforschung (u Jänicke, izd. 1973).*
- Johnson, Chalmers: Revolution and the Social System, 1964.*
- Johnson, Chalmers: Revolutionary Change (engl. izd.), 1968.*
- Journal of Contemporary History, I, 1, 1966: International Fascism.*
- Kirkham, James F., Vevy, Sheldon G., Crotty, William J., izd.: Assassination and Political Violence. A Report to the National Commission on the Causes and Prevention of Violence, 1970.*
- Kolko, Gabriel: The Politics of War: Allied diplomacy and the world crisis of 1943—45. (engl. izd.), 1969.*
- Koselleck, R.: Der neuzeitliche Revolutionsbegriff als geschichtliche Kategorie, u Studium Generale, 1969.*
- Kossok M., izd.: Studien über die Revolution, 1971.*
- Kriegel, Annie: La crisi rivoluzionaria 1919—20: ipotesi per costruzione di un modello (vidi Agosti, 1974).*
- Kuusinen, O., izd: Fundamentals of Marxism-Leninism, 1961.*
- Labrousse, E.: Comment naissent les révolutions, Actes du Congrès hist. du Centenaire de la Rev. de 1848, 1948.*

- Landsberger, Henry*, izd.: *Rural Protest: Peasant Movements and Social Change*, 1974.
- Landsberger, Henry*: *The Labor Elite: Is It Revolutionary?* (vidi Lipset i Solari, 1967).
- Langer, William L.*: *Political and Social Upheaval 1832—1852*, 1969.
- Lacqueur, Walter*: *Revolution* (u IESS, 1968).
- Lefebvre, Georges*: *The Great Fear of 1789*, engl. prijevod, 1973.
- Lefebvre, Georges*: *La Révolution française et les paysans 1933*, u *Etudes sur la Révolution française*, 1954.
- Lefebvre, Georges*: *La Révolution Française*, izd. 1963.
- Leiden, Carl i Schmitt, Karl M.*: *The Politics of Violence: Revolution in the Modern World*, 1968.
- Leites, N. i Wolff, Charles Jr.*: *Rebellion and Authority*, 1970.
- Lenin, V. I.*: *Selected Works* (London b. d. 12 tomova). Cit. iz Lenin, 4, 5.
- Lenk, Kurt*: *Theorien der Revolution*, 1973.
- Lewis, John Wilson*, izd.: *Peasant Rebellion and Communist Revolution in Asia*, 1974.
- Lichtheim, George*: *Europe in the Twentieth Century*, 1972.
- Liewwen, Edwin*: *Arms and Politics in Latin America*, izd. 1961.
- Lipset, S. M.*: *Political Man: The Social Bases of Politics*, 1960.
- Lipset, S. M. i Solari, Aldo*, izd.: *Elites in Latin America*, 1967.
- Lynch, John*: *The Spanish American Revolutions*, 1973.
- Mao Tse-Tung*: *Selected Works*, III, 1954.
- Malefakis, Edward E.*: *Agrarian Reform and Peasant Revolution in Spain: Origins of the Civil War.*, 1970.
- Marek, Franz*: *Philosophie der Weltrevolution. Beitrag zu einer Anthologie der Revolutionstheorien*, 1966.
- Martinez-Alier, Juan i Verena*: *Cuba: economia y sociedad*, Paris, 1972.
- Marx, Karl*, *Preface to a Critique of Political Economy*, 1859.
- Mathiez, Albert*: *La Révolution Française*, 1921.
- Mayer, Arno*: *Dynamics of Counterrevolution in Europe 1870—1956*, 1971.
- Meisner, Maurice*: *Utopian Socialist Themes in Maoism* (vidi Lewis, John W., 1974).
- Merriman, R. B.*: *Six Contemporaneous Revolutions*, 1938.
- Meyer, Alfred G.*: *Leninism*, 1957.
- Meyer, Jean A.*: *Les ouvriers dans la révolution mexicaine: Les Bataillons Rouges*, *Annales ESC*, 25/1, 1970, 30 i d.
- Meyer, Jean A.*: *La cristiada*, 3 toma, 1974.
- Moore, Barrington, Jr.*: *Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, 1966.
- Moore, Barrington, Jr.*: *Reflections on the Causes of Human Misery*, 1972.
- Nettl, J. P.*: *Political Mobilization: A Sociological Analysis of Methods and Concepts*, 1967.
- Nolte, Ernst*: *Die faschistischen Bewegungen*, 1966.

- Nolte, Ernst*: Three Faces of Fascism, 1965.
- Palmer, R. R.*: The Age of Democratic Revolution, 2 toma, 1959—64.
- Palmer, R. R.* i *Godechot, J.*: Le problème de l'Atlantique du XVIII au XXe siècle, X International Congress of Hist. Sciences, V.
- Paniagua Fuentes, Xavier*: La ideología económica de los anarquistas en Cataluña y el País Valenciano, *Saitabi, Revista de la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Valencia*, XXIV, 1974, 151 i d.
- Papcke, Sven*: Progressive Gewalt: Studien zum sozialen Widerstandsrecht, 1973.
- Perrot, Michelle*: Les Ouvriers en Grève (France 1871—1890), 2 toma, 1971, 1974.
- Pietsch, Walter*: Revolution und Staat, 1969.
- Pike, Douglas*: Viet Cong: The Organization and Techniques of the National Liberation Front of South Vietnam, 1966.
- Polanyi, Karl*: The Great Transformation, 1944.
- Procacci, Giuliano*: Il Partito nel sistema sovietico 1917—1945, *Critica Marxista*.
- Puhle, H.-J.*: Tradition und Reformpolitik in Bolivien (Forschungsinstitut der Friedrich-Ebert-Stiftung, *Vierteljahresberichte*, Sonderheft, 5, 1970).
- Pye, Lucian*, izd.: Crises and Sequences in Political Development, 1971.
- Rigby, T. H.*: The First Proletarian Government, *British Jnl. of Pol. Sci.*, 4/1, 1974, 37 i d.
- Roberts, P. C.*: »War Communism«: A Re-examination, *Slavic Review*, 29/2, 1970, 238 i d.
- Robertson, Priscilla*: Revolutions of 1848: A Social History, 1952.
- Robinson, R. D.*: The First Turkish Republic: a case study in national development, 1963.
- Rodinson, Maxime*: Marxisme et Monde Musulman, 1972.
- Rosa S. R.*, izd.: Ha Muerto la Revolución Mexicana? Balance y Epilogo, II, 1972.
- Rostow, W. W.*: The Stages of Economic Growth, 1960.
- Rougerie, J.*: Paris Libre 1871, 1971.
- Rudé, George*: The Crowd in the French Revolution, 1959.
- Rudé, George*: The Crowd in History 1730—1848, 1964.
- Salomone, A. W.*: The Risorgimento and the Political Myth of »The Revolution that Failed«, u A. W. Salomone, izd.: *Italy from the Risorgimento to Fascism*, 1970.
- Salvadori, Massimo L.*: Rivoluzione e conservazione nella crisi del 1919—1920. (vidi Agosti, 1974).
- Schram, Stuart*: Mao Tse-Tung, engl. izd., 1966.
- Schram, Stuart*: Political Thought of Mao Tse-Tung, 1969.
- Schwartz*, Some dynamics of revolutionary behavior (vidi Davies J. C., izd. 1971).
- Secchia, Pietro*: La resistenza: grandezza e limiti oggettivi, *Rinascita*, 19. II 1971.
- Senton, Jean*: Fortune et groupes sociaux à Toulouse sous la Révolution (1789—1799), 1969.

- Sentou, Jean*: La fortune immobilière des Toulousains et la Révolution Française, 1970.
- Sereni, Emilio*: La scelta del 1943—45, *Rinascita*, 29. I 1971.
- Shorter E. i Tilly, C.*: Strikes in France 1830—1968, 1974.
- Soboul, Albert*: The Parisian Sansculottes and the French Revolution, 1964.
- Soboul, Albert*: Précis d'histoire de la Révolution française, 1962.
- Sorel, Albert*: L'Europe et la Revolution Française I, Les Moeurs Politiques et les Traditions, izd. 1908.
- Sorokin, Pitirim*: Social and Cultural Dynamics, III, 1937—41.
- Staerman, E. M.*: Progressive und reaktionäre Klassen im spätrömischen Kaiserreich (vidi Kossok M., izd.).
- Starn, R.*: Historians and »Crisis«, *Past & Present*, 52, 1971, 3 i d.
- Stone, Lawrence*: Theories of Revolution, *World Politics*, XVIII, 1966.
- Stone, Lawrence*: The causes of the English Revolution 1529—1642, 1972.
- Sydenham, M. J.*: The French Revolution, 1965.
- Thompson, E. P.*: The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century, *Past & Present*, 50, 1970.
- Thompson, J. M.*: The French Revolution, 1944.
- Tilly, Charles*: Collective Violence in European perspective (vidi Graham i Gurr, izd. 1969).
- Tilly, Charles*: The Changing Place of Collective Violence (u Melvin Richter, izd. *Essays in Social and Political History*, 1970).
- Tilly, Charles*: Town and Country in Revolution (vidi Lewis, John W., izd. 1974).
- Tocqueville, Alexis de*: Democracy in America, 1835.
- Tocqueville, Alexis de*: Memoirs, Letters and Remains of Alexis Tocqueville, I, 1861.
- Trotsky, Leon*: 1905. (engl. izd., 1973).
- Trotsky, Leon*: The History of the Russian Revolution (engl. izd., 1936).
- Tudesq, A. J.*: Les grands notables en France 1840—1849, 2 toma, 1964.
- Urrutia, Miguel*: The Development of the Colombian Labor Movement, 1969.
- Veliz, Claudio*, izd.: The Politics of Conformity in Latin America, 1967.
- Vernon, Raymond*: The Dilemma of Mexico's Development, 1963.
- Vincent, J. R.*: The Formation of the British Liberal Party 1857—1868, 1966.
- Weiner, Myron*, izd.: Modernization: The dynamics of growth, 1966.
- Wertheim, W. F.*: Evolution and Revolution: The rising waves of emancipation, 1974.
- Wolf, Eric R.*: Peasant Wars of the Twentieth Century, engl. izd., 1971.
- Womack, John R.*: Zapata and the Mexican Revolution, 1969.
- Woolf, Stuart J.* izd.: European Fascism, 1968.
- Zagorin, Perez*: Theories of Revolution in Contemporary Historiography, *Pol. Sci. Quarterly*, LXXXVIII, 1, 1973, 23 i d.
- Zeldin, Theodore*: France 1848—1945, I, 1973.